

U P R A V A

Fakultet za upravu

Sarajevo

IMPRESUM

Izdavač

Fakultet za upravu u Sarajevu
pridružena članica
Univerziteta u Sarajevu

Adresa

Ul. Igmanska 40 A, 71 320 Vogošća,
SARAJEVO

Za izdavača

Prof. dr Nezir Krčalo, dekan

Glavni urednik

Prof. dr Lada Sadiković

Redakcija

Dr Christian Arbeiter, prof. dr Nihada Mujić, Dr. Giovanni Ercolani,
prof. Dr Bohuslav Pernica, Mr. Đevad Šašić, Mr. Amel Delić, prof. dr Aida
Habul, Prof.dr Nezir Krčalo, doc.dr Amina Hadžibegić-Bicciato, Mr Saša
Madacki

Sekretar redakcije

Jasmina Jamak

Naslovna strana

Jesenko Bajraktarević, CCNA

DTP i Štampa

„Štamparija Fojnica“ D.D. Fojnica

Tiraž

300

ISSN

Tekstovi objavljeni u časopisu “Uprava” referiraju se u: EBSCO publishing,
CEEOL (Central European Online Library) i Research Bible bazi podataka.

SADRŽAJ

Jasmin Mahmuzić

ZNAČAJ I UTJECAJ DIREKTNIH STRANIH ULAGANJA
*SIGNIFICANCE AND INFLUENCE OF FOREIGN DIRECT
INVESTMENTS* 7

Šemsa Mulić

FUNKCIJE ETIČKIH STANDARDA U ORGANIMA DRŽAVNE
UPRAVE.
*FUNCTIONS OF ETHICAL STANDARDS IN THE PUBLIC
GOVERNMENT ADMINISTRATION* 27

Dino Arnaut

Ugur Ergun

ANALIZA PERCEPCIJA PREDUZETNIČKIH PRILIKA I
PREDUZETNIČKOG OBRAZOVANJA MLADIH.
*FUNCTIONS OF ETHICAL STANDARDS IN THE PUBLIC
GOVERNMENT ADMINISTRATION* 47

Sabina Šehić – Kršlak

EFEKTI POSLOVANJA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U HNK
EFFECTS OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN HNK 57

Nezir Krčalo

Fatima Klepić

HERMENEUTIKA I SAZNANJE SAVREMENIH DRUŠTAVA
HERMENEUTICS AND KNOWLEDGE OF MODERN SOCIETIES 75

Omer Gabela

SPECIFIČNOSTI METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA U
BEZBJEDNOSNOJ DJELATNOSTI – prof. dr. Termiz Dževad (prikaz
knjige)
*“THE SPECIFICITY OF METHODOLOGY IN RESEARCH OF
SECURITY ACTIVITIES ITS” AUTHOR DŽEVAD TERMIZ* 89

Članci / Articles

Pregledni naučni rad
Primljen: 26.12.2014.

UDK: 657.424

ZNAČAJ I UTJECAJ DIREKTNIH STRANIH ULAGANJA

SIGNIFICANCE AND INFLUENCE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS

Jasmin Mahmuzić,
magistar ekonomskih nauka

SAŽETAK

Direktna strana ulaganja se odnose na neto priliv investicija u privredi jedne zemlje i kao takva nisu čisti transfer kapitala iz jedne zemlje u drugu, već su investicioni paket koji sadrži nove tehnologije, menadžerska znanja i nova tržišta. Direktna strana ulaganja su motivisana ekonomskim interesima, među kojima je na prvom mjestu profit. U posljednje dvije decenije, zabilježena je ogromna ekspanzija direktnih stranih ulaganja, a ta ekspanzija koincidira sa pojavom globalizacije. Teško je uzročno-posljedično razlučiti da li je globalizacija rezultat ekspanzije direktnih stranih ulaganja ili je obratno, ali je sinergijska povezanost ove dvije pojave neupitna. U ranijim godinama, preovladavale su takozvana „greenfield“ ulaganja, dok se danas značajnija strana ulaganja vrše putem spajanja (merdžera) i akvizicija (M&A).

U ovom radu, u obzir su uzeta tri istraživanja rađena u različitom vremenskom periodu na uzorku većem od 20 zemalja. Istraživanja su pokazala značajan pozitivan utjecaj direktnih stranih ulaganja na BDP, a taj utjecaj je veći u otvorenijim ekonomijama.

Nemaju svi oblici direktnih stranih ulaganja podjednak efekat na ekonomski rast, a taj rast je uvjetovan i postojanjem ljudskog kapitala koji je na raspolaganju u zemlji domaćinu. Kod zemalja sa niskim ljudskim kapitalom, efekti su negativni.

Stope rasta u zemljama u razvoju su djelimično objašnjene nivoom razvoja tehnologije. Direktna strana ulaganja multinacionalnih korporacija smatraju se glavnim kanalom za pristup naprednim tehnologijama za zemlje

u razvoju. Multinacionalne korporacije posjeduju naprednije znanje koje im omogućuje uvođenje novih kapitalnih dobara po nižoj cijeni. Međutim, primjena naprednih tehnologija zahtijeva i prisutnost dovoljne količine ljudskog kapitala u ekonomiji zemlje domaćina.

Bez obzira na različita teoretska gledanja, direktna strana ulaganja su postala jedan od najznačajnijih globalnih ekonomskih faktora.

Ključne riječi: Direktna strana ulaganja, bruto društveni proizvod (BDP), tehnologija, kapital, ekonomija

ABSTRACT

Foreign direct investments refer to direct inflow of investments in a country's economy, and as such they are not a mere transfer of capital from one country to another, but rather an investment package containing new technologies, managerial knowledge and new markets. Foreign direct investments are motivated by economic interests, primarily by profit. In the past two decades, we have witnessed a huge expansion of foreign direct investments, which coincided with globalization. It is difficult to distinguish whether globalization is a result of expansion of foreign direct investments or vice versa, however the synergy between these two occurrences is unquestionable. In some previous years, the so-called „greenfield“ investments used to prevail, however nowadays the more significant foreign direct investments are done by mergers and acquisitions (M&A).

This paper covers three research activities conducted in different time frames, at a sample bigger than 20 countries. The research showed significant positive influence of foreign direct investments to the GDP, and the influence was bigger in the more open economies.

Not all forms of foreign direct investments have equal effect on economic growth, and the growth is conditioned by the available human capital in the host country. The effects are negative in countries with low human capital.

Growth rates in developing countries are partially explained by the level of technology development. The foreign direct investments of multinational corporations are considered to be the main channel to access advanced technologies for developing countries. The multinational corporations possess

the more advanced knowledge that enables them to introduce new capital goods at a lower price. The application of advanced technologies, however, requires the sufficient amount of human capital in a host country's economy. Regardless of the various theoretical stances, the foreign direct investments have become one of the most significant economic factors.

Key words: *foreign direct investments, gross domestic product (GDP), technology, capital, economy*

UVOD

Direktna strana ulaganja se odnose na neto priliv investicija u privredi jedne zemlje. Direktna strana ulaganja ne predstavljaju čisti transfer kapitala iz jedne zemlje u drugu, već jednu vrstu investicionog paketa koji sadrži nove tehnologije, menadžerska znanja i nova tržišta. Direktna strana ulaganja predstavljaju autonomne transakcije dugoročnog kretanja kapitala motivisane ekonomskim interesima, među kojima je na prvom mjestu profit. Kao oblik međunarodnog kretanja kapitala, doprinose efikasnijem poslovanju privrede, izlasku na međunarodno tržište, te podizanju životnog standarda društva. MMF definiše direktna strana ulaganja kao „Akviziciju najmanje deset posto običnih dionica ili glasačke moći u javnom ili privatnom preduzeću nerezidentnog investitora. Direktno investiranje uključuje trajni interes u upravljanju preduzeća i refinansiranje profita“

U današnje vrijeme, cijeli svijet je svjedok značajnog utjecaja globalizacije koja je u potpunosti redefinirala način na koji se poslovanje obavljalo. Jedan od ključnih rezultata globalizacije je upravo ogroman porast u globalnim stranim direktnim ulaganjima. Direktna strana ulaganja su važan faktor u procesu globalizacije, jer pojačavaju interakcije između država, regija i kompanija. Rastući međunarodni tokovi portfelja i direktnih investicija, te međunarodne trgovine, podjednako su bitni dijelovi ovog procesa. Globalizacija nudi jedinstvenu priliku za zemlje u razvoju da postignu brži ekonomski rast kroz trgovinu i ulaganja. (Agrawal & Khan, 2011)

Tokom 1970-ih, međunarodna trgovina rasla je brže od direktnih stranih ulaganja, a samim tim je bila daleko važnija od svih ostalih međunarodnih ekonomskih aktivnosti. Ova situacija se drastično promijenila sredinom

1980-ih, kada su direktna strana ulaganja na svjetskom nivou počela naglo da rastu. U ovom periodu, direktna strana ulaganja su povećala svoj značaj putem prenosa tehnologija, te uspostavljanja marketinških i nabavnih mreža za efikasniju proizvodnju i međunarodnu prodaju (Shujiro Urata, 1998.). Veliki porast obima direktnih stranih ulaganja u protekle dvije decenije predstavlja snažan poticaj za istraživanje o ovoj temi.

Direktna strana ulaganja su dramatično porasla kao glavni oblik međunarodnih transfera kapitala u proteklih deset godina. Bolja tehnologija, upravljačke sposobnosti, i dizajn proizvoda; jača potrošačka odanost; i veća komplementarnost u proizvodnji ili upotrebi tehnologije omogućavaju domaćim firmama da produktivnije kontrolišu strana sredstva nego što je to u stanju strana firma. U prošlosti, „greenfield“ ulaganje¹ je bilo pravilo, međutim danas se velika većina direktnih stranih ulaganja vrši putem spajanja (merđžera) i akvizicija (M&A).

Teorijske studije o direktnim stranim ulaganjima su dovele do mnogo boljeg razumijevanja ekonomskih mehanizama i ponašanja ekonomskih subjekata, kako na mikro tako i na makro nivou, omogućavajući otvaranje novih područja istraživanja u ekonomskoj teoriji. Da bi se razumjela direktna strana ulaganja, moraju se prvo razumjeti osnovni motivi koji uzrokuju odluku kompanije da ulaže u inozemstvo, umjesto da izvozi ili izmjesti (outsource) proizvodnju nacionalnim kompanijama². Danas se problematici direktnih stranih ulaganja posvećuje mnogo više pažnje, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou. Postoji mnogo teorijskih radova koji ispituju problematiku direktnih stranih ulaganja, a glavna istraživanja o osnovnim motivima direktnih stranih ulaganja razvili su J. Dunning, S. Hymer i R. Vernon. Ekonomisti smatraju da su direktna strana ulaganja važan element ekonomskog razvoja u svim zemljama, posebno zemljama u razvoju. (Denisia, 2010)

Caves (1996) smatra da razne zemlje ulažu napor u privlačenju direktnih stranih ulaganja zbog potencijalnih pozitivnih efekata koje bi imale na ekonomiju.

1 *Oblik direktnih stranih ulaganja u kojoj matično preduzeće započinje novo preduzeće u stranoj zemlji izgradnjom novih operativnih objekata iz temelja.*

2 *Kompanije bez stranih poslovanja*

Direktna strana ulaganja bi dovela do povećanja produktivnosti, transfera tehnologije, menadžerskih vještina, znanja, međunarodnih proizvodnih mreža, smanjenja nezaposlenosti i predstavljaju pristup vanjskim tržištima. S druge strane, direktna strana ulaganja mogu dovesti do istiskivanja lokalnih preduzeća i imati negativan utjecaj na ekonomski razvoj. Hanson (2001) smatra da je pozitivnih efekata malo, a Greenwood (2002) tvrdi da bi najviše bilo negativnih efekata. Lipsey (2002) je zaključio da postoji dosta pozitivnih efekata direktnih stranih ulaganja, međutim odnos između direktnih stranih ulaganja i ekonomskog rasta nije konzistentan. Prema Hirschmanu (1958), potencijalni pozitivni ili negativni utjecaji na ekonomiju također ovise o prirodi sektora u kojem se ulaganje odvija, te navodi da su pozitivni efekti ograničeni u sektorima poput poljoprivrede i rudarstva.

Unatoč činjenici da su mnogi istraživači pokušali objasniti fenomen direktnih stranih ulaganja, ne može se sa sigurnošću reći da je određena opća teorija ustanovljena ni prihvaćena. Međutim, Kindleberger (1969) tvrdi da se svi u određenom trenutku slažu da direktna strana ulaganja više ne bi postojala u svijetu kojeg odlikuje savršena konkurencija.

Sa makroekonomskog aspekta, direktna strana ulaganja su poseban oblik tokova kapitala preko granice koji se nalaze u platnom bilansu, iz zemlje u kojoj je nastao u zemlje domaćine. Varijable interesa su: tokovi kapitala i dionice, prihodi ostvareni od investicija. Mikroekonomski aspekt pokušava da objasni motive za ulaganje preko nacionalnih granica sa stanovišta investitora. Također, ispituje posljedice direktnih stranih ulaganja za investitore, za zemlju porijekla i za zemlje domaćine, te za poslovanje multinacionalnih kompanija. (Lipsey, 2001)

Iako se možda čini prirodno tvrditi da direktna strana ulaganja nose velike prednosti za zemlje domaćine, takvi dobici mogli bi se razlikovati u primarnim sektorima, proizvodnim sektorima i sektorima usluga. U UNCTAD World Investment Reportu (2001), navedeno je da je „u primarnom sektoru, obim povezanosti između stranih podružnica i lokalnih dobavljača često ograničen“.

1. UTJECAJ DIREKTNIH STRANIH ULAGANJA NA BRUTO DRUŠTVENI PROIZVOD

Rast i razvoj ekonomije bilo koje zemlje zavisi od investicija, povećanja imovine i infrastrukture. Direktna strana ulaganja u ekonomiji su dokaz da postoji dobar trend ulaganja što u konačnici rezultira povećanjem BDP-a i razvoja zemlje. Istraživanja su dokazala da trend rasta direktnih stranih ulaganja također povećava BDP zemlje. Najočigledniji utjecaj priliva direktnih stranih ulaganja je rast BDP-a u skladu sa standardnim propozicijama neoklasične teorije. U svakom slučaju, teško je reći da li je veći rast BDP-a rezultat povećanja direktnih stranih ulaganja ili obrnuto, s obzirom na činjenicu obrnute uzročnosti.

Hansen & Rand (2006) su analizirali vezu između direktnih stranih ulaganja i BDP-a na uzorku od 31 zemlje u razvoju za period od 1970. do 2000. godine. Koristeći procjenitelje za heterogenu grupu podataka, pronašli su kointegraciju između direktnih stranih ulaganja i BDP-a, kao i između udjela direktnih stranih ulaganja u bruto investicijama. Njihovi empirijski dokazi ukazuju na to da direktna strana ulaganja imaju trajni utjecaj na BDP, dok BDP nema nikakve dugoročne utjecaje na direktna strana ulaganja. Oni također smatraju da veći omjer direktnih stranih ulaganja u bruto investicijama ima pozitivne efekte na BDP. Autori tumače ove pronalaskе kao dokaz u korist hipoteze da direktna strana ulaganja imaju utjecaj na rast i razvoj zemlje putem transfera znanja i usvajanja tehnologija. U svom istraživanju, koristili su većinski VAR model, međutim ne spominju kako su tretirali problem korelacija između zastarjelih zavisnih varijabli i fiksnih efekata, što je moglo dovesti do pristrasnosti njihovih rezultata. U svom istraživanju, Nair-Reichert & Weinhold (2000) su ispitivali 24 zemlje u razvoju u periodu od 1971. do 1995. godine. Osim direktnih stranih ulaganja, oni su također uzeli u obzir i utjecaj na BDP od strane bruto domaćih investicija, otvorenost za trgovinu i stopu inflacije kao egzogene varijable. Rezultati istraživanja su pokazali da je odnos između investicija i ekonomskog rasta u zemljama u razvoju veoma heterogen i da postoje dokazi da je utjecaj direktnih stranih ulaganja na stopu rasta veći u otvorenijim ekonomijama.

Istraživanje koje je radio Mottaleb (2007) pokazalo je da priliv direktnih stranih ulaganja pozitivno i značajno utječe na veličinu BDP-a, rasta i izvoza. Iz navedenih podataka, također možemo vidjeti da 1 % porasta u prilivu direktnih stranih ulaganja uvećava stopu rasta BDP-a za 1,43 %, uvećava veličinu GDP-a za 0,87%, te uvećava izvoz za 2,45%. Stoga, na osnovu ovih rezultata možemo zaključiti da priliv direktnih stranih ulaganja značajno i pozitivno utječe na ekonomski rast.

2. UTJECAJ DIREKTNIH STRANIH ULAGANJA NA EKONOMSKI RAZVOJ

Zaključak koji je izvučen nakon nekoliko empirijskih istraživanja o odnosu između direktnih stranih ulaganja i ekonomskog razvoja je da su efekti direktnih stranih ulaganja veoma složeni. Iz makroekonomske perspektive, direktna strana ulaganja se često smatraju generatorima zapošljavanja, visoke produktivnosti, konkurentnosti i preliivanja tehnologije. Direktna strana ulaganja predstavljaju, naročito za nerazvijene zemlje, veći izvoz, te pristup međunarodnim tržištima i međunarodnim valutama, što je važan izvor finansiranja, koji mijenja bankarske kredite.

Direktna strana ulaganja generiraju preliivanja produktivnosti za privredu domaćina (Blomstrom i Kokko, 1998). Jedna od ideja jeste da multinacionalne kompanije posjeduju superiorne tehnologije proizvodnje i tehnike upravljanja, od kojih neke lokalne firme „ulove“ kada se multinacionalna kompanija locira u određenoj ekonomiji. Sve u svemu, uvezene vještine poboljšavaju marginalnu produktivnost osnovnog kapitala u zemljama domaćinima, te na taj način promovišu rast i razvoj ekonomije (Wang and Blomstrom, 1992).

Izvor preliivanja produktivnosti je povezanost unaprijed i unazad (forward and backward) između multinacionalnih kompanija i firmi u zemljama domaćinima (Rodriguez-Clare, 1996), što može rezultirati iz davanja inputa multinacionalnih kompanija po nižoj cijeni lokalnim kupcima (nizvodno) ili iz povećanja potražnje za inputima proizvedenih od strane lokalnih dobavljača (uzvodno). Ram i Zhang (2002) su također diskutovali o pojedinim pitanjima koja podržavaju ideju da direktna strana ulaganja promovišu rast i razvoj:

1. Direktna strana ulaganja osiguravaju finansijska sredstva potrebna zemlji domaćinu;
2. Direktna strana ulaganja djeluju kao sredstvo za prijenos naprednih proizvodnih tehnologija iz razvijenih zemalja u manje razvijene zemlje;
3. Direktna strana ulaganja povećavaju konkurenciju na tržištu zemlje domaćina;
4. Direktna strana ulaganja pomažu zemljama domaćinima da poboljšaju svoje devizne rezerve (ili poziciju platnog bilansa) tako što utječu na povećanje izvoza;
5. Direktna strana ulaganja uz to donosi i menadžerska znanja i vještine koje su potrebne za upravljanje;
6. Direktna strana ulaganja poboljšavaju obučavanje i mogućnosti zapošljavanja za ljude u zemljama domaćinima;
7. Direktna strana ulaganja smanjuju teret uvoza na zemlje domaćine kroz supstituciju uvoza;
8. Direktna strana ulaganja djeluju kao katalizator za povećanje domaće štednje i investicija.

U principu, direktna strana ulaganja pružaju pripremljen pristup svjetskim tržištima i djeluju kao kanal za zemlje domaćine da učestvuju u procesu globalizacije (Dondeti and Mohanty, 2007). Iako se na direktna strana ulaganja posmatra kao na ključni faktor u povećanju stope rasta, do rasta će doći samo ako se prilivima pravilno upravlja (Bezuidenhout, 2009). Stepem do kojeg se direktna strana ulaganja mogu iskoristiti za ekonomski razvoj zavisi od pogodnosti ekonomske klime. U nedostatku pogodne klime, direktna strana ulaganja mogu biti kontraproduktivna, tj. mogu doprinijeti sprečavanju/kočenju umjesto promovisanju rasta i razvoja ekonomije. (Agrawal & Khan, 2011)

U nastojanjima da se dodatno ispituju efekti direktnih stranih ulaganja na ekonomski rast, istraživanje Laure Alfaro (2003) ispituje uloge koje su različite vrste direktnih stranih ulaganja imale u različitim sektorima. Korišten je set podataka iz OECD-a, koji razbija direktna strana ulaganja

po sektorima. Ova informacija je dopunjena podacima iz UNCTAD-ovog izvještaja „World Investment Directory (WDI)“, koji predstavlja informacije o stranim direktnim ulaganjima različitih zemalja u različitim regijama, također podijeljeno po sektorima, ali sa različitim datumima. Ukupno, uzorak pokriva 47 zemalja.

Rezultati studije nailaze na malu podršku za teoriju da direktna strana ulaganja imaju egzogeni pozitivni učinak na ekonomski razvoj, potvrđujući prethodne radove Carkovica i Levinea (2002), te Alfardoa (2003). Kada se napravi razlika između utjecaja direktnih stranih ulaganja na različite sektore, pronalazi se vrlo malo podrške za preliivanja ili pozitivne efekte direktnih stranih ulaganja u primarnom sektoru, pozitivne efekte direktnih stranih ulaganja u proizvodnji na rast ekonomije ili dvosmislene dokaze u sektoru usluga. Ovi rezultati su bitni kada je u pitanju uključivanje drugih determinanti rasta kao što su mjere ljudskog kapitala, domaći finansijski razvoj, institucionalne kvalitete i setovi podataka, te upotreba zaostalih vrijednosti direktnih stranih ulaganja. Nedostatak setova podataka je da, s obzirom na ograničeni vremenski okvir, nije moguće iskoristiti vremensku varijaciju podataka pomoću statističkih tehnika kao što su korištene od strane Carkovica i Levinea (2002), što ograničava poređenje. Međutim, dokazi koji jesu dostupni potvrđuju da nemaju svi oblici direktnih stranih ulaganja iste efekte na ekonomski rast. Ovo su važni zaključci kada se uzme u obzir da neke zemlje, kroz posebne poticaje, preferiraju ili razmišljaju o preferiranju određenih vrsta direktnih stranih ulaganja nad drugima. (Denisia, 2010)

Borensztein, De Gregorio i Lee (1995) su u svojim istraživanjima pokušali procijeniti efekte direktnih stranih ulaganja na ekonomski rast, te istražiti kanale kroz koje bi direktna strana ulaganja mogla biti korisna za rast i razvoj. Posebno su ispitali da li direktna strana ulaganja imaju interakciju sa ljudskim kapitalom kako bi utjecali na stope rasta. Također su testirali da li nivo direktnih stranih ulaganja ima utjecaj na ukupan nivo ulaganja u zemlji i na efikasnost ulaganja. Glavni regresivni rezultati ukazali su na to da SDU zapravo imaju pozitivan učinak na ukupni ekonomski rast, iako veličina ovog efekta zavisi od stanja ljudskog kapitala koje je na raspolaganju u ekonomiji koja je domaćin.

Regresije između zemalja također pokazuju da direktna strana ulaganja imaju pozitivan efekat na domaće investicije, po svojoj prilici zato što privlačenje komplementarnih aktivnosti dominira nad razmještanjem domaćih konkurenata. Ovo je indirektni utjecaj direktnih stranih ulaganja na razvoj ekonomije jer djeluju kroz privlačenje ostalih izvora investicija. Na kraju, direktan utjecaj direktnih stranih ulaganja može biti sasvim drugačiji za zemlje sa različitim ljudskim kapitalom, odnosno bitno je naglasiti da su za zemlje sa veoma niskim nivoima ljudskog kapitala efekti direktnih stranih ulaganja zapravo negativni.

3. UTJECAJ DIREKTNIH STRANIH ULAGANJA NA TEHNOLOGIJU I ZNANJE

Direktna strana ulaganja odavno su poznata kao glavni izvor tehnologije i know-howa u zemljama u razvoju. Direktna strana ulaganja pružaju mogućnost prijenosa ne samo proizvodnje i know-howa, već i menadžerskih vještina koje ih razlikuju od svih drugih oblika ulaganja, uključujući portfelja kapitala i raznih vrsta pomoći. Dok strana ulaganja u portfelj mogu, u nekim slučajevima, doprinijeti stvaranju kapitala zemlje u razvoju, često su ovakvi tokovi kapitala ograničeni, a iznad svega, oni ne pružaju napredne tehnologije potrebne za natjecanje na svjetskim tržištima. (Agrawal & Khan, 2011) Direktna strana ulaganja mogu ubrzati rast na način da stvaraju nova radna mjesta u zemljama domaćinima, ispunjavajući praznine na polju štednje, ogromne investicijske potražnje i razmjenu znanja i vještina upravljanja, kroz kreiranje čvrstih veza. (Frenkel et al., 2004)

Tehnološka difuzija ima centralnu ulogu u procesu ekonomskog razvoja. Za razliku od tradicionalnog Solowljevog okvira rasta, gdje se pretpostavlja da su tehnološke promjene egzogeno date po istoj stopi za sve zemlje, u novijoj literaturi je istaknuta međuzavisnost stope rasta na stanje domaće tehnologije u odnosu na stanje u ostatku svijeta. Dakle, stope rasta u zemljama u razvoju su djelimično objašnjene nivoom razvoja tehnologije. Stopa ekonomskog rasta zemalja koje su u zaostatku, zavisi od opsega usvajanja i implementacije novih tehnologija koje su već u upotrebi u razvijenim zemljama. (Borensztein, De Gregorio, & Lee, 1995)

Širenje i razvoj tehnologije može se odvijati kroz različite kanale koji uključuju prijenos ideja i novih tehnologija. Uvoz proizvoda visoke tehnologije, usvajanje stranih tehnologija i razmjena ljudskog kapitala kroz međunarodne studije, su važni kanali za međunarodno širenje tehnologije. Osim ovih kanala, direktna strana ulaganja multinacionalnih korporacija smatraju se glavnim kanalom za pristup naprednim tehnologijama za zemlje u razvoju. Multinacionalne korporacije su među tehnološki najnaprednijim kompanijama u svijetu, te čine znatan dio svjetskog tržišta za ulaganja u istraživanje i razvoj. Tehnološki napredak odvija se kroz proces "produbljivanja kapitala" u obliku uvođenja novih vrsta kapitalnih dobara. Multinacionalne korporacije posjeduju naprednije znanje koje im omogućuje uvođenje novih kapitalnih dobara po nižoj cijeni. Međutim, primjena naprednih tehnologija zahtijeva i prisutnost dovoljne količine ljudskog kapitala u ekonomiji zemlje domaćina. Stanje ljudskog kapitala u zemlji domaćinu ograničava sposobnost apsorpcije zemlje u razvoju, kako navode Nelson i Phelps (1966), te Benhabib i Spiegel (1994).

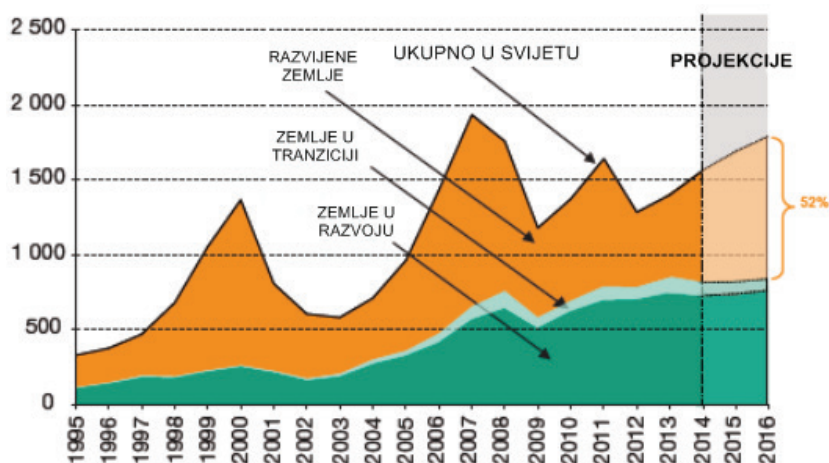
4. TRENDOVI I SITUACIJA U SVIJETU

Globalna direktna strana ulaganja pala su za 18 %, na 1,35 triliona dolara u 2012. godini. Ovaj oštar pad u potpunosti je suprotnosti sa drugim ključnim ekonomskim pokazateljima kao što su BDP, međunarodna trgovina i zapošljavanje, koje su registrirale pozitivan rast na globalnom nivou. Ekonomska krhkost i nesigurnost politika velikih ekonomija kreirale su oprez kod investitora. Mnoge transnacionalne korporacije preraspodijelile su svoja ulaganja u inostranstvo, restrukturirale imovinu, povukle investicije i dislocirale iste. Put do oporavka stanja stranih direktnih investicija je komplikovan i može potrajati. (UNCTAD, 2013)

U 2013. godini, tokovi stranih direktnih ulaganja su se vratili uzlaznom trendu. Globalni priliv direktnih stranih ulaganja porastao je za 9 %, na 1,45 triliona dolara u 2013. godini. Direktna strana ulaganja su se povećala u svim većim ekonomskim grupacijama (u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju). Globalna direktna strana ulaganja dionica porasla su za 9 %, dosegnuvši 25,5 triliona dolara. UNCTAD je projicirao da bi globalni tokovi direktnih stranih ulaganja mogli porasti na 1,6 triliona

dolara u 2014. godini, 1,75 triliona dolara u 2015. godini i 1,85 triliona dolara u 2016. godini. Porast će uglavnom biti potaknut investicijama u razvijenim ekonomijama s obzirom da se njihov ekonomski oporavak povećava. Krhkost na nekim tržištima koja su u nastajanju i rizici povezani s nesigurnošću politike i regionalnim sukobima, mogu usporiti očekivano oživljenje direktnih stranih investicijskih tokova. Ipak, tokovi direktnih stranih ulaganja u ekonomijama koje su u razvoju, ostat će na visokom nivou u narednim godinama. (UNCTAD, 2014)

U nastavku je prikazana slika na kojoj je vidljivo stanje direktnih stranih ulaganja u periodu od 1995. do 2013. godine, i projekcije za period od 2014. do 2016. godine.

Izvor: (UNCTAD, 2014)

Tokovi stranih direktnih ulaganja u ekonomijama u razvoju pokazali su se otpornijima nego tokovi u razvijenim zemljama, iako su imali blagi pad od 4%, na 703 milijarde dolara u 2012. godini. Dostigli su rekordnih 52% globalnih priliva stranih direktnih ulaganja, premašujući po prvi put razvijene ekonomije za 142 milijarde dolara. Na globalnoj ljestvici od najvećih primatelja direktnih stranih ulaganja, 9 od 20 najvećih primatelja su zemlje u razvoju. Po regionima, prilivi u Aziji i Latinskoj Americi ostali su na historijski visokom nivou, ali je njihov rast oslabio. U Africi se godinu po godinu povećavao priliv stranih direktnih ulaganja. (UNCTAD, 2013)

Tokovi direktnih stranih ulaganja u zemljama u razvoju dosegli su najviši nivo od 778 milijardi dolara, što čini 54 % globalnih priliva, iako je stopa rasta usporena na 7 %, u usporedbi s prosječnom stopom rasta u posljednjih 10 godina, koja je bila 17 %. Azija je regija sa najvišim prilivom ulaganja, znatno iznad Evropske Unije, koja je tradicionalno područje s najvećim udjelom globalnih direktnih stranih ulaganja. Prilivi ulaganja rasli su i u drugim regijama, u Africi do 4 %, a u Latinskoj Americi i na Karibima do 6 % (isključujući offshore finansijske centre). (UNCTAD, 2014)

Odlivi direktnih stranih ulaganja iz zemalja u razvoju dosegli su 426 milijarde dolara, što je rekordnih 31 % ukupnih svjetskih odliva ulaganja. Unatoč globalnoj krizi, transnacionalne kompanije iz zemalja u razvoju nastavile su širenje u inostranstvu. Azijske zemlje ostale su najveći izvor direktnih stranih ulaganja, što čini tri četvrtine ukupnog iznosa za zemlje u razvoju. Odliv direktnih stranih ulaganja iz Afrike se utrostručio, dok su tokovi Azije, Latinske Amerike i Kariba u 2012. godini ostali na istom nivou kao i u 2011. godini. BRICS zemlje (Brazil, Ruska Federacija, Indija, Kina i Južna Afrika) su i dalje nastavile biti vodeći izvor direktnih stranih ulaganja među novim zemljama investitorima. Tokovi iz ovih pet ekonomija porasli su sa 7 miliona dolara u 2000. godini na 145 miliona dolara u 2012. godini, što predstavlja 10 % ukupnog svjetskog iznosa. Njihove transnacionalne kompanije postaju sve aktivnije, uključujući i Afriku. U redovima najboljih investitora, Kina se pomakla sa šestog na treće mjesto po veličini ulaganja u 2012. godini, iza SAD-a i Japana. (UNCTAD, 2013)

Iako su direktna strana ulaganja u razvijenim zemljama nastavila svoj oporavak nakon oštrog pada u 2012., i dalje su ostala na historijski niskom nivou u poređenju sa globalnim tokovima (39 %), što je 57 % niže od vrhunca u 2007. godini. Zemlje u razvoju zadržale su vodstvo nad razvijenim zemljama i to za maržu od više od 200 milijardi dolara, drugu godinu zaredom. Zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji sada čine polovicu prvih 20 zemalja rangiranih po prilivima direktnih stranih ulaganja. Meksiko je na desetom mjestu, Kina je zabilježila do sada najveći priliv i zadržala svoju poziciju kao drugi najveći primatelj direktnih stranih ulaganja u svijetu, poslije SAD-a koje su i dalje najveći primalac i najveći ulagač. Direktna strana ulaganja od strane transnacionalnih korporacija iz zemalja u razvoju

dosegla su 454 milijarde dolara. Zajedno sa tranzicijskim ekonomijama čine 39 % globalnih odliva direktnih stranih ulaganja, što je visok rekord u poređenju sa 12 % sa početka 2000-ih. Šest tranzicijskih ekonomija i ekonomija u razvoju rangirane su među 20 najvećih investitora u svijetu u 2013. godini. (UNCTAD, 2014)

Globalni tokovi stranih direktnih ulaganja porasli su za 9 % u 2013. godini na 1,45 triliona dolara, u odnosu na 133 triliona dolara u 2012. godini, uprkos određenim nestabilnostima u međunarodnim ulaganjima uzrokovanim pomakom tržišnih očekivanja prema ranijem sužavanju kvantitativnog popuštanja u SAD-u. Priliv direktnih stranih ulaganja je rastao u svim većim ekonomskim grupacijama - razvijenim ekonomijama, ekonomijama u razvoju i ekonomijama u tranziciji. Iako je udio razvijenih zemalja u ukupnim globalnim tokovima direktnih stranih ulaganja ostao nizak, očekuje se da će porasti u naredne tri godine na 52 %. UNCTAD analiza direktnih stranih ulaganja se u velikoj mjeri temelji na podacima koji isključuju direktna strana ulaganja u entitetima posebne namjene (SPEs) i u offshore finansijskim centrima. Azija je i dalje najveća regija primalac tokova direktnih stranih ulaganja u svijetu. Sve podregije su primijetile uspon u svojim tokovima direktnih stranih ulaganja, osim Zapadne Azije, koja je registrovala svoj peti uzastopni pad direktnih stranih ulaganja. Nakon zadržavanja poprilično stabilnih tokova na historijski visokom nivou u 2012. godini, tokovi direktnih stranih ulaganja u Latinskoj Americi i Karibima su registrovali 14 % povećanja na 292 milijarde dolara u 2013. godini. Prilivi direktnih stranih ulaganja u Afriku porasli su za 4 % na 57 milijardi dolara. Južnoafričke zemlje, posebno Južna Afrika, iskusile su visoke prilive. Trajne političke i socijalne tenzije nastavile su da savladavaju tokove u Sjevernoj Africi, dok su Sudan i Maroko registrovali solidan porast direktnih stranih ulaganja.

U razvijenim zemljama Evrope, priliv je porastao za 3 % u odnosu na 2012. godinu. U Evropskoj Uniji, Njemačka, Španija i Italija registrovale su znatan oporavak u svojim prilivima direktnih stranih ulaganja u 2013. godini. U Španiji, niži troškovi rada privukli su interese proizvodnih transnacionalnih korporacija. Najveći padovi priliva direktnih stranih ulaganja zabilježeni su u Francuskoj, Mađarskoj, Švicarskoj i Velikoj Britaniji.

Tokovi direktnih stranih ulaganja u Sjevernoj Americi porasli su za 23 %, tako što su akvizicije od strane azijskih ulagača pomogle u održavanju priliva u regiju. Najveći ugovori uključivali su preuzimanje kanadske naftne i plinske kompanije, Nexen, od strane CNOOC (Kina) za 19 milijardi dolara; akviziciju Sprint Nextel, trećeg najvećeg operatera bežične mreže u SAD-u, od strane japanske telekomunikacijske grupe Softbank za 21,6 milijardi dolara, što je najveći ugovor svih vremena od strane japanske kompanije; te 4,8 milijardi dolara vrijedna akvizicija proizvođača svinjetine Smithfield od strane Shuanghui, što je najveće dosadašnje preuzimanje kompanije iz SAD-a od strane Kine. Tokovi direktnih stranih ulaganja u SAD-u porasli su za 17 %, što odražava znakove ekonomskog oporavka u SAD-u u proteklih godinu dana.

Zemlje u tranziciji doživjele su porast priliva direktnih stranih ulaganja od 28 %, dostižući 108 milijardi dolara, od čega većinu pokreće jedna zemlja – Ruska Federacija. Rusija je zabilježila skok u prilivu direktnih stranih ulaganja za 57 % – na 79 milijardi dolara, te došla na treće mjesto u svijetu po prilivima direktnih stranih ulaganja. Uspon se uglavnom pripisuje povećanim intrakompanijskim kreditima i akviziciji 18,5 % Rosnefta (Rusija) od strane BP (Velika Britanija) kao dijela Rosneftove 57 milijardi dolara vrijedne akvizicije TNK-BP-a. (UNCTAD, 2014)

ZAKLJUČAK

Postoje razne pretpostavke da su direktna strana ulaganja produktivnija od domaćih investicija. Kao što Graham i Krugman (1991) tvrde, domaće firme imaju bolje znanje i pristup domaćem tržištu; ako se strana firma odlučila za ulazak na novo tržište, ona mora nadoknaditi te prednosti domaćih firmi. Najveća je vjerovatnoća da će firma koja se odlučila investirati u drugoj zemlji uživati niže troškove od svojih domaćih konkurenata koji proizilaze iz veće efikasnosti produktivnosti. U slučaju zemalja u razvoju, vrlo je vjerovatno da bi viša efikasnost direktnih stranih ulaganja zavisila od kombinacije naprednih menadžerskih vještina i tehnologija sa domaćom radnom snagom i inputa. Direktna strana ulaganja mogu biti glavni kanal kroz koji se napredne tehnologije prenose u zemlje u razvoju. Međutim, različite vrste poremećaja mogu ugroziti ulogu direktnih stranih

ulaganja kao sredstva za transfer naprednih tehnologija. Naprimjer, zbog zaštitničkih trgovinskih politika, SDU mogu biti jedini način za pristup domaćem tržištu od strane firmi koje bi inače izvezile proizvode na to tržište. Slično tome, vlade mogu ponuditi niz poticaja stranim investitorima kako bi stimulisale priliv direktnih stranih ulaganja s ciljem povećanja deviznih rezervi ili razvoja pojedinih sektora koji se smatraju strateškim iz stanovišta industrijske politike. Efekat ovih politika može biti protok direktnih stranih ulaganja koji ne reaguje na veću efikasnost, nego samo na mogućnosti profita stvorene iskrivljenim tržištima. Ova razmatranja čine empirijsko istraživanje učinka direktnih stranih ulaganja veoma privlačnom problematikom. (Borensztein, De Gregorio, & Lee, 1995)

Kao kratki rezime pregleda literature o direktnim stranim ulaganjima i njihovim utjecajima na državu domaćina, mogu se izvući tri osnovna zaključka. Prvo, direktna strana ulaganja nemaju nezavisnih efekata. Oni uveliko ovise o nivou visokoobrazovanog ljudskog kapitala. Drugo, direktna strana ulaganja su efikasnija u zemljama koje su orijentirane na izvoz nego u uvozno orijentisanim zemljama. Treće, rezultati efekta direktnih stranih ulaganja ovise o privlačnijim sektorima. Sektori koji su više tehnološki intenzivni dobijaju više preliivanja sredstava iz direktnih stranih ulaganja. Dakle, preliivanja sredstava ne mogu uvijek biti pozitivna, već zavise od ekonomski specifičnih uslova zemlje domaćina.

LITERATURA:

1. Agrawal, G., & Khan, M. A. (2011). Impact of FDI on GDP: A Comparative Study of China and India. *International Journal of Business and Management* , 6 (10), 71-79.
2. Alfaro, L. (2003). Foreign Direct Investment and Growth: Does the Sector Matter? Harvard University: Harvard Business School, Working Paper.
3. Bezuidenhout, H. (2009). A regional perspective on aid and FDI in Southern Africa. North West University: Potchefstroom, South Africa, 147.
4. Blomstrom, M., i Kokko A. (1998). Multinational Corporations and Spillovers. *Journal of Economic Surveys*, 12, 247-277. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-6419.00056>.
5. Borensztein, Greorio, De and Lee. (1998). How Does Foreign Direct Investment Affect Growth?. *Journal of International Economics*. 45, 115-135.
6. Denisia, V. (2010). Foreign Direct Investment Theories:An Overview of the Main FDI Theories. *European Journal of Interdisciplinary Studies* , 2 (2), 104-110.
7. Dondeti i Mohanty. (2007). Impact of Foreign Direct Investment on the Gross Domestic Product, Exports and Imports of Four Asian Countries. *Delhi Business Review*, 8, 3-23.
8. Froot, K. A. (1993). Introduction to “Foreign Direct Investment”. In K. A. Froot, *Foreign Direct Investment* (pp. 1-12). Chicago: University of Chicago Press.
9. Ram and Zhang. (2002). Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence form Cross-Country Data for the 1990s. *Economic Development and Cultural Change*, 51, 205-215. <http://dx.doi.org/10.1086/345453>.
10. Shujiro Urata. (1998). Japanese foreign direct investment in Asia: Its impact on export expansion and technology acquisition of the host economies. Waseda University and Japan Center for Economic research.

11. UNCTAD. (2013). *World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development*. Geneva: United Nations.
12. UNCTAD. (2014). *World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan*. Geneva: United Nations.
13. Wang, J., i Blomstrom, M. (1992). Foreign investment and technology transfer: a simple model. *European Economic Review*, 36, 137-55. [http://dx.doi.org/10.1016/0014-2921\(92\)90021-N](http://dx.doi.org/10.1016/0014-2921(92)90021-N)
14. Frenkel, M. Funke, K., and Stadtmann, G. (2004). A panel analysis of bilateral FDI flows to emerging economies. *Economic System*, 28, 281-300. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecosys.2004.01.005>.
15. UNCTAD, 2001. *Trade and Investment Report*. New York: The United Nations.
16. Caves, R.E. (1996): "Multinational Enterprise and Economic Analysis", 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Hanson, G. (2001): "Should Countries Promote Foreign Direct Investment?", G-24 Discussion Papers 9, United Nations Conference on Trade and Development.
18. Gorg, H., Grenaway D. (202): "Much Ado About Nothing? Do Domestic Firms Really Benefit from Foreign Direct Investment?", Research Paper 201/37
19. Lipsey R (202), "Home and Host Country Effects of FDI", Lidingö, Sweden.
20. Hirschman, A. O. (1958): "The Strategy of Economic Development", New Haven: Yale University Press.
21. Kindleberger C.P. (1969): "American Business Abroad", *The International Executive* 1, p.1-12.
22. Rodriguez-Clare, A. (1996). Multinationals, Linkages, and Economic Development. *American Economic Review*, 86, 852-873.
23. Graham E. H. i Krugman, P.R. (1989). *Foreign Direct Investment in the United States*. Washington, D.C.: Institute for International Economics
24. Hansen H. & Rand J. (2006), „On the Causal Links Between FDI and Growth in Developing Countries“. *The World Economy*. Vol. 29, No. 1, pp. 21-41.

25. Nair-Reichert U. & Weinhold D. (2000). "Causality Tests for Cross-Country Panels: New Look at FDI and Economic Growth in Developing Countries". Unpublished manuscript: Georgia Institute of Technology and London School of Economics.
26. Mottaleb, K.A. (2007). Determinants of Foreign Direct Investment and Its Impact on Economic Growth in Developing Countries. Civil Service College.

FUNKCIJE ETIČKIH STANDARDA U ORGANIMA DRŽAVNE UPRAVE

FUNCTIONS OF ETHICAL STANDARDS IN THE PUBLIC GOVERNMENT ADMINISTRATION

Šemsa Mulić

Magistar uprave

semi.mulic@hotmail.com

SAŽETAK

Stvaranje društva u kojem se vrijednosti uspostavljaju radi same dobrobiti društva uslovljava potrebu pisanja pravilnika kroz različite zakone, etičke kodekse, kodekse ponašanja i slično. Etički kodeksi predstavljaju veoma važan instrument za jačanje i obezbjeđivanje profesionalizacije državne službe. Ovi pisani instrumenti služe kao vodiči za državne službenike kada je riječ o etičkom i neetičkom ponašanju.

Njihov cilj je da usmjeravaju i propisuju društveno prihvatljiv oblik ponašanja za pripadnike određene skupine (kao što su državni službenici), a oni su dužni da se pridržavaju standarda (principa) koji su definisani u etičkom kodeksu. Inkorporacija etičkih standarda čini rad institucija kvalitetnijim i efikasnijim, te jača njihov integritet. U cilju efikasnog implementiranja etičkih standarda potrebna je afirmacija istih kako među državnim službenicima, tako i među građanima.

Ključne riječi: etika, službenička etika, moral, državna uprava, etički kodeks, državni službenik, etički standardi

SUMMARY

Creating of the society in which the values are established for the sole purpose of well-being of society requires writing of the book of rules through

different legislations, code of ethics, code of conduct and similar. Ethical codes represent very powerful instrument for empowering and securing professionalism in government services. These written instruments serve as guides for state officials when it comes to ethical or unethical behavior. Their aim is to direct and regulate behavior in the society that is acceptable for the members of certain group (such as state officials), and they are required to adhere to the standards (principles) that are defined in the code of ethics. Incorporation of ethical standards makes operation of institutions more efficient and it gives them higher quality, as well as it does strengthens their integrity. For the purpose of achieving the aim of efficient implementation of ethical standards it is necessary to have their affirmation accepted among state officials but among the citizens as well.

Key words: ethics, official ethics, moral, state administration, code of ethics, state official, ethical standards

UVOD

Država kao najznačajniji faktor uređenja zajednice nastala je kao posljedica potrebe društva za organizovanjem, a mehanizam kojim obezbjeđuje funkcionisanje jeste uprava.

Ključnu ulogu u javnoj upravi zauzimaju državni službenici, njihova uloga je povezana sa autoritetom države. Državni službenici imaju jak statusni položaj zbog čina provođenja zakona.

Oni imaju upravljačku ulogu i nose odgovornost za odlučivanje i vršenje poslova koje u ime države vrše. Zbog toga je jako bitno njihovo postupanje u vršenju tih poslova. Prilikom vršenja tih poslova jako je bitno da ti poslovi budu u skladu sa etičkim vrijednostima. Promjene u društvu dovode do mijenjanja tih vrijednosti.

Današnje društvo, čiji su dio svakako i državni službenici, sučava se sa vrijednosnom dezorjentiranosti, tj. njihov stav prema vrijednostima se promijenio. U savremenom bosanskohercegovačkom društvu nisu jasno postavljene vrijednosti i nisu iste za sve članove zajednice što onemogućava donošenje suda o moralno ispravnom ili neispravnom ponašanju.

1. Etički standardi u organima uprave

Na osnovu vrijednosti, koje u suštini predstavljaju određeni kvalitet ili načelo, izvode se norme ili standardi. Vrijednosti, individualne i kolektivne, mogu biti ispoljene kao zahtijevane i poželjne, pa tako i postupanje može biti prema zahtijevanom ili poželjnom. U političko-etičke ideale najčešće se ubrajaju: sloboda, jednakost, dostojanstvo, pravednost, solidarnost, sigurnost, tolerancija, blagostanje i život sa prirodom.¹

Ako se u društvu marginaliziraju i potiskuju univerzalne vrijednosti i istine teško je ostvarivo uspostavljanje individualnog i socijalnog dostojanstva. Čini se kao da politička, upravna djelatnost i procesi sve više gube svoju vrijednosnu i moralnu zasnovanost, te se svode na vještinu, proračunatost i procedure. Zadovoljavanje interesa većine stanovništva je optimalno rješenje koje se stavlja pred upravnu djelatnost. Duboko moralnim osobama trebali bi biti povjereni politički poslovi, kao društveni, interesni, i sa odlikama kompromisa. U današnje vrijeme, prepoznaje se zalaganje za konstituisanjem "svjetskog ethosa", važnost proučavanja etike ljudskog roda, solidarnosti, razumijevanja (H. Kung, E. Moren i dr.)

Etičke vrijednosti i zahtjeve ne nalazimo samo u etičkim kodeksima već su one inkorporirane u zakonima (Zakon o državnoj službi i Krivični zakon) i legislativi o disciplinskoj odgovornosti. Etičke vrijednosti koje se prepoznaju u zakonu ustvari predstavljaju tradicionalne vrijednosti državne službe poput zakonitosti ili neutralnosti. Pisanje etičkih vodiča tj. kodeksa je noviji instrument koji se u mnogim javnim službama javlja kako bi se ojačali etički standardi. Svrha etičkih kodeksa je promovisanje etičkih standarda na način da je u njima sadržan, formulisani i objašnjen etički standard.

OECD² (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj) je 1998. godine donijela Preporuku o unaprijeđenju etičkog postupanja u javnim službama i temeljnim etičkim načelima u javnim službama.³ Kodeks ponašanja

1 Leksikon temeljnih pojmova politike – Abeceda demokratije, Soroš – Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 1994., str: 17-20.

2 eng. Organisation for Economic Cooperation and Development

3 Recommendation on Improving Ethical Conduct in the Public Service Including Principles for Managing Ethics in the Public Service, C(98)/70, 23. april 1998.

javnih službenika⁴ donijelo je Vijeće Evrope 2000. godine. OECD donio je preporuku od 12 načela koja se moraju poštivati prilikom donošenja etičkih kodeksa ili kodeksa ponašanja, a to su:⁵

- etički standardi za javne službenike moraju biti jasni;
- etički standardi se moraju odraziti u cjelokupnom pravnom okviru zemlje;
- praktične etičke upute moraju biti dostupne svim službenicima;
- javni službenici moraju znati svoja prava i obaveze;
- mora postojati politička volja koja će ojačati etičko ponašanje službenika;
- proces donošenja odluka mora biti otvoren i transparentan te dostupan javnosti;
- komunikacija i saradnja između javnog i privatnog sektora mora biti uređena jasnim uputama;
- javni menadžeri moraju demonstrirati i provoditi etička načela postupanja;
- upravljanje, postupci i praksa u upravnim organizacijama moraju poticati službenike na etičko ponašanje;
- uvjeti zaposlenja službenika i tehnike upravljanja ljudskim potencijalima moraju promicati etička načela;
- u javnoj službi moraju postojati odgovarajući mehanizmi odgovornosti i nadzora;
- moraju postojati unaprijed predviđene i određene procedure i sankcije za sve prestupe.

U etičke standarde ubrajamo: zakonitost, poštenje, efikasnost, neutralnost, politička nepristrasnost, djelovanje u javnom interesu, integritet, transparentnost, kompetentnost, odgovornost, nepristrasnost.

4 Ibidem

5 Ibidem

1.1. Zakonitost

Vršenje poslova državnog organa u skladu sa zakonom i s podrškom funkcionisanju prava nazivamo zakonitost. Zakonitost znači da upravni organi kada postupaju u upravnim stvarima imaju dužnost svoje odluke donositi na osnovu zakona i drugih propisa u skladu sa zakonom. Na ovaj način se osiguravaju najviše vrijednosti pravnog poretka koje se ističu u radu državnih organa.

Državni službenik je dužan da postupa u skladu sa Ustavom, zakonom i drugim propisima. Ovaj standard u službeničkom sistemu i samom djelovanju službenika ima dvostruku prirodu:

- rad državnog službenika mora da se obavlja u okviru zakonom propisanog postupka –procesni elemenat načela i
- akti javnog službenika donijeti u vršenju službe moraju u materijalno-pravnom smislu biti zakoniti: dakle, oni u sadržajnom smislu moraju počivati na odredbama nekog od materijalno-pravnih propisa-materijalno sadržajni elemenat načela zakonitosti.

U suštini, zakonitost znači da državna uprava treba da izvršava svoje nadležnosti u skladu sa zakonom.

1.2. Poštenje

Pod poštenjem podrazumijeva se iskrenost i otvorenost. Također, se pod ovim standardom podrazumijeva da državni službenik koristi javni novac i druge resurse samo za ovlaštenu javnu svrhu za koju su predviđeni.

1.3. Efikasnost

Težnja i zahtjev za eliminisanje nepotrebnih i duplih procesa koji nepotrebno odugovlače rad državnih službenika doveo je do sve veće uloge pojma produktivnosti u državnoj službi. Mjera produktivnosti izražava se kroz efikasnost. Efikasnost predstavlja neprestani zahtjev države koji se postavlja pred organe uprave da budu efikasni u servisiranju potreba građana kod njenih subjekata. Efikasnost se postiže kvalitetnim normativnim uređenjem uprave, dobrom podjelom rada, motivacijom i stalnim racionaliziranjem

organa uprave. Dakle, efikasnost i efektivnost podrazumijeva ekonomično, ekspeditivno i razborito korištenje javnog novca i ostalih resursa.⁶ Efikasnost je tipično upravljački princip koji se u suštini sastoji od održavanja dobrog odnosa između resursa koji se koriste i rezultata koji se postižu.⁷

1.4. Neutralnost

Podrazumijeva obavljanje zadataka prema načelima pravičnosti i jednakosti, što isključuje mogućnost bilo kakvih predrasuda, po bilo kojem osnovu, nacionalnom, vjerskom ili slično. Reflektuje državnu službu u skladu sa načelima jednakosti i odsustva predrasuda.⁸

1.5. Politička nepristrasnost

Osiguravanje neovisnosti od političkih intervencija, na način da se jasno razgraniči politički i službenički položaj predstavlja depolitizaciju odnosno političku nepristrasnost u državnoj upravi. Politika se temelji na povjerenju javnosti koje se izražava na izborima, za razliku od uprave koja se temelji na stručnosti i profesionalizmu službenika koji djeluju u okviru zakona, što se verificira putem konkursa za ulazak u službu. Ovo ukazuje da su politika i uprava dvije odvojene domene jer se temelje na različitim logikama i izvoru legitimnosti. Ovaj standard zahtjeva da se djeluje isključivo na osnovu okolnosti datog slučaja i na način koji nije pod utjecajem stavova niti jedne političke partije ili stranke.

1.6. Djelovanje u javnom interesu

Osnovna svrha i vrhovni cilj egzistencije državne uprave je djelovanje u javnom interesu. Zbog toga je neophodno odvajanje javne i privatne sfere čime se vrši zaštita od uplitanja privatnih interesa u organima državne uprave, koji svakako imaju mjesta, ali samo kada se kanaliziraju kroz političke institucije. Javna domena je regulirana posebnim pravilima, a oni koji unutar nje djeluju su podvrgnuti tim posebnim pravilima. Taj se zahtjev odnosi na

6 *Đelmo, Zenaid 2007, Upravno pravo i Evropsko upravno pravo, Fakultet za javnu upravu, str. 153.*

7 *SIGMA radovi: br. 27; Principi upravnog prava i Evropski administrativni prostor, 1999, Zajednička inicijativa OECD i Evropske Unije; str.213.*

8 *Begić, Taida 2007, Poziv na odgovornu i profesionalnu državnu službu u Bosni i Hercegovini, Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo. str. 24.*

jačanje etike i integriteta u upravi.⁹ Ovaj standard povezan je sa standardom nepristrasnosti, a znači da u poslu treba imati na umu jedino i prvenstveno opšti interes, bez ostvarivanja, zastupanja i ispoljavanja političkih, grupnih, ličnih i drugih opredjeljenja koja bi štetila javnoj upravi.

1.7. Nepristrasnost

Očekivanje građana od javnih službenika jeste da su nepristrasni kao dio njihove profesionalnosti. Nepristrasnost se odnosi kako na vjerske i svjetonazorske stavove nositelja javnih ovlasti tako i njihovih društvenih veza, te osobnih porodičnih i materijalnih interesa. Ovi stavovi, veze i interesi ne smiju ni na koji način utjecati na to, da upravna odluka ili propis budu pristrani ili zainteresirani. Ovim standardom se ne ugrožava njihovo osobno pravo na svoj svjetonazor i moralne stavove, društvene veze i interese, ali oni ne smiju utjecati na njihovu nepristrasnost u obavljanju javnih zadataka, poštujući zakon. Također, nepristrasnost se odnosi na intelektualnu nezavisnost u odnosu na upravnu hijerarhiju. Državni službenik ne smije biti ni laskavac ni oporbenjak u odnosu na sebi nadređene. On ima i pravo i dužnost odbiti izvršiti njihove zahtjeve, kad god smatra utemeljeno i s razlogom, da ovi nisu u skladu sa zakonima i načelima javne službe.¹⁰

1.8. Integritet

Ovaj standard zahtjeva od službenika da djeluje unutar okvira temeljnih vrijednosti državne službe, te da lične interese ne stavlja u istu ravan sa interesima državne službe u vršenju svojih poslova koji su mu povjereni kao državnom službeniku. Savjesno, nezavisno, nepristrasno, transparentno i pošteno je prihvatljiv način ponašanja državnog službenika u skladu sa ovim standardom. Službenik koji ima integritet očekivano se ponaša etično u skladu sa moralom i nije podložan neetičkim pritiscima i uticajima bilo kojeg pojedinca ili organizacija, koji bi mogli uticati na obavljanje njegovih dužnosti.¹¹

9 Dr. sc. Gordana Marčetić, dr. sc. Anamarija Musa, *Europeizacija službeničkog prava, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 50, 3/2013., str.728.*

10 Šimac, Neven 2012, *Europski upravni prostor i Europska načela javne uprave, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 49, 2/2012., str. 360.*

11 Priručnik za primjenu etičkih kodeksa u lokalnoj samoupravi, *The Organization for Security and Co-operation in Europe Mission to Montenegro, Promotive doo, Podgorica, str.37*

1.9. Transparentnost

Rad državnog službenika mora biti dostupan javnosti na uvid kako bi ista imala mogućnost kontrole rada državnih službenika. Postoje različite "javnosti", jedna je opšta koja podrazumijeva da se sve kategorije građana i njihovih organizacija informišu o radu javne uprave, a u tom sklopu i o državnim službenicima, posebno ako su te informacije od javnog značaja. Druga javnost je u postupku ostvarivanja prava i obaveza pred organima javne uprave i znači da radnjama koje preduzima državni službenik u svojstvu službenog lica mogu da prisustvuju punoljetna lica koja ne učestvuju u postupku, ako postoje prostorni uslovi i ukoliko ne postoje zakonom propisani razlozi za isključenje javnosti. Međutim, ovaj standard ne zahtjeva da se prekoračuju određene granice u smislu privatnosti, tajnosti i povjerljivosti podataka, što znači da se informacijama rukuje otvoreno u okviru pravnog okvira.

1.10. Kompetentnost

Kompetentnost podrazumijeva vršenje poslova državnog organa u skladu sa visokim nivoom kvalifikacija i profesionalizma koji državni službenik kontinuirano provodi i razvija.¹² Odgovornosti javnog službenika za stručnost i djelotvornost njegovog rada je jedna logična posljedica načela zakonitosti rada i načela odgovornosti organa uprave ili javne službe za štetu. Stručnost rada znači da se rad državnog službenika vrši prema pravilima struke kako u procesnom tako i u materijalno-pravnom smislu, a djelotvornost rada se ogleda najprije u blagovremenom postupanju, u radu bez odugovlačenja rokova i odlaganja preduzimanja propisanih i utvrđenih radnji i mjera u vršenju službe kao i u vremenski prihvatljivom odlučivanju o pravima i obavezama građana i drugih pravnih subjekata u ostvarivanju njihovih prava i obaveza i na zakonu zasnovanih interesa.

1.11. Odgovornost

Odgovornost ima dvojak karakter, podrazumijeva odgovorno ispunjavanje obaveza i dužnosti kao i javnu odgovornost pri djelovanju i ponašanju državnih službenika.¹³ Pod odgovornošću se podrazumijevamo da jedna

¹² *Ibidem, Begić, Taida, str. 24.*

¹³ *Ibidem, Begić Taida, str.24.*

osoba ili organ mora da objasni i opravda svoje postupke drugoj osobi ili organu. To znači da bilo koji upravni organ mora da odgovara za svoje postupke drugim upravnim, zakonodavnim i sudskim organima. Nijedan organ ne može biti izuzet od uvida ili nadzora od strane drugih. Za to postoje različiti mehanizmi kao što je sudski nadzor, žalba višem upravnom organu i sl.

Po ovom standardu zaposlenik se podvrgava provjerama njegovog rada od strane javnosti za obavljanje svojih poslova i zadataka koji su mu povjereni i podliježe sudu javnosti, ako povrijedi svoje službene dužnosti.

2. Značaj etike u javnoj upravi

Dugo vremena je izučavanje etike bilo kontroverzno pitanje u kontekstu pravne profesije, politike, filozofije, teologije i drugim područjima, uključujući i područje javne uprave. Bilo je dominantno stanovište po kome je smjernice za profesionalni rad bilo dovoljno tražiti u sferi normiranog – zakonima, uputama i opisima djelatnosti koje definiraju i omeđavaju odgovornosti u javnom sektoru.

Međutim, vremenom se promijenilo razumijevanje uloge javne uprave prema kome su službenici jednostavno stručna tehnička lica koja primijenjuju odluke koje donose izabrani predstavnici vlasti. Novo shvaćanje uloge javne uprave podrazumijeva da je u njenim rukama moć odlučivanja u određenom stepenu i da njeno postupanje u okvirima koje određuje diskrecijska moć koju ima, utječe na živote ljudi na neposredan i trajan način zadirući u same temelje.

U dvadesetom stoljeću, pitanje vrijednosti etike bilo je na margini. Međutim, i danas još uvijek postoji dihotomija između politike i uprave i ona preovladava u prvom planu kod oblikovanja i evolucije javnih politika, bez odgovarajućeg poštivanja etičkih pravila i moralne osude. Ovdje primjećujemo da je dihotomija u osnovi pogrešna, jer se područje javne uprave smatra vrijednosno neutralnim, njeno provođenje nepristrasno i takoreći, mehaničko. Sve to je doprinosilo povećanju amoralizma u javnoj upravi, odnosno slabljenje ideala ili vrijednosti u javnoj upravi, kao što su, naprimjer, upravljanje (vladanje), javna dužnost, javna služba,

profesija i nastojanja da javni službenici svoju dužnost obavljaju pravično, nepristrasno, učinkovito i etički.¹⁴

Etično postupanje javnog službenika bi trebalo podrazumijevati:¹⁵

- prepoznavanje potencijalno etički problematične situacije;
- pronalaženje relevantnih informacija;
- pažljivo razmatranje svih elemenata koji omogućuju donošenje više različitih
- odluka;
- procjenu mogućih rješenja, odluka ili budućeg postupanja;
- donošenje odluke i
- finalno razmatranje odluke prije nego što se primjeni.

3. Stanje javne uprave Bosni i Hercegovini

Građani obično gledaju na državne službenike iz ugla zadovoljavanja svojih egzistencijalnih interesa i potreba, pa ih doživljavaju kao one "druge" članove zajednice čija je obaveza da im osiguraju slobodu, nesmetano uživanje prava i blagostanje. Uloga državne službe odnosno javne uprave je aktivna za razliku od uloge koju imaju građani, a to je da se uzdržavaju od kršenja prava i sloboda. Ta uloga se danas sagledava kroz raspravu o tome kako postići da državne službe funkcioniraju na najbolji način.

U Bosni i Hercegovini javna istraživanja pokazuju nepovjerenje u javnu upravu, a razlog za takav stav javnosti može biti posljedica zanemarivanja, odnosno izostavljanja ciljeva kao što su postavljanja interesa građana u sami centar, te postojanje legitimnosti i povjerenja u javne institucije. Građani se najčešće žale na nerazumljivost i nedovoljnu jasnost propisa, složenost formulara, nerazumijevanje upravnih službenika, nepredvidivost njihovih postupaka i odluka.

Generalno gledano javna uprava je „nedjelotvorna i skupa“, „glomazna“ ne postoji izražena profesionalna nepristrasnost, niti je uprava odvojena od

¹⁴ Otajagić, Ferid 2011, *Sistem osnovnih vrijednosti u javnoj upravi s posebnim osvrtom na stanje u Bosni i Hercegovini, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, str.241.

¹⁵ *Stručna skupina za etiku 2013, Etičke smjernice za javne službenike, Centar za sigurnosne studije, Beograd, str.23.*

politike da bismo govorili o političkoj nezavisnosti. U pogledu povjerenja građana u javnu upravu ili vlast ukupno, ono je veoma nisko, te ne postoji sistematska i efikasna odgovornost.¹⁶

Javna uprava u BiH je preglomazna, a procjene Svjetske banke su da u BiH na rad administracije odlazi blizu 62 % društvenog dohotka, od čega na plate odlazi 30-35 % na entitetskom, a preko 45 % na kantonalnom i opštinskom nivou.¹⁷

Korupcija u javnom sektoru je endemična pri čemu između 54 do 80 % javnosti uključujući i same uposlenika u upravi, cijeni da postoji pojava davanja mita prilikom primanja na posao, unaprjeđenja i premještanja, jedna trećina smatra da oni koji ne učestvuju u korupciji bivaju marginalizovani i prinuđeni da napuste službu, a 67% ispitanika misli da korupcija utiče na donošenje upravno-pravnih odluka i rješenja.¹⁸

Veliki problem u Bosni i Hercegovini predstavlja podjela pozicija u upravi prema sastavu naroda u BiH, što se temelji na članu IX tačka 3. Ustava BiH, čija praktična izvedba znači trodjelna podjela upravljačkih pozicija. Ovaj član odnosno stav stvara posebne uslove pri izboru odnosno zapošljavanju državnih službenika u pogledu zapošljavanja na nižim pozicijama u državnim institucijama. Ovakav sistem vrlo često zaobilazi najbolje kandidate u nastojanju da zadovolji etnički balans. Izbori viših rukovodioca i ministara često su unaprijed poznati, što obeshrabruje kandidate druge etničke pripadnosti da se uopšte prijavljuju na konkurs za određene pozicije.

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske omogućavaju primjenu etničkih kvota na zapošljavanje u javnim institucijama. Ove kvote se trenutno još uvijek zasnivaju na procjenama broja stanovnika iz popisa stanovništva iz 1991. godine. Isto tako, neke odredbe entitetskih ustava omogućavaju da radna mjesta u javnim institucijama budu raspodjeljena u srazmjeri s etničkim sastavom stanovništva.

¹⁶ *ibidem*, Otajagić Ferid, str. 251.

¹⁷ Leskovic, Saša 2009, *Tranzicija i reforma javne uprave*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str. 293

¹⁸ *Diagnostic Survey of Corruption in BiH*, "Svjetska banka", 2000 (studija izrađena na osnovu zahtjeva BH vlasti)

Prema istraživanjima “Fonda otvorenog društva BiH” koje je uradila Taida Begić, intervjuisane osobe opisuju ovo stanje ponižavajućim i za državne službenike/ce koji već rade u državnoj službi kao i za nove kandidate/kinje, dakle one koji/e žele i prijavljuju se na pozicije u BiH državnoj službi. Ljudi su jednostavno izgubili vjeru u pravičnost procedura zapošljavanja. Od državnih službenika/ca i javnih zvaničnika/ca se očekuje da služe općem interesu; međutim, u sadašnjem sistemu neki/e od njih nesumnjivo služe sami sebi. Na osnovu aktuelne vrijednosne ljestvice, politička podobnost, nepoštenje i novac imaju veliki značaj, a ponekad se čini da se zajednička karakteristika institucija ogleda u činjenici da su neki/e saradnici/ce (konkretno sekretarice) moćnije/ji od pomoćnika/nica ministara/rica ili šefova/ica odsjeka.¹⁹

Poštujući Ustav BiH, zakone i etičke kodekse i analizirajući faktičko stanje i funkcionisanje javne uprave te odnos državnih službenika prema radu, prema organizaciji u kojoj radi, prema društvu-državi i prema građanima, primjećuju se nedostaci nepristrasnosti, profesionalnosti, učinkovitosti, povjerenja i odgovornosti, i ako su normativno vrednovani kao vrijednosti.

Aktuelno stanje u Bosni i Hercegovini je neodrživo. Isto tako, stanje u javnoj upravi je nezadovoljavajuće jer ne može na adekvatan način da odgovori savremenim potrebama građana. Zbog toga se moraju izvršiti adekvatne reforme kroz izmjenu Ustava Bosne i Hercegovine, reformu državne uprave, državne službe i upravnih procedura kao osnovnih pretpostavki za kvalitetnu javnu upravu u Bosni i Hercegovini.²⁰

4. Funkcija etike u organim državne uprave

Razvijene zapadne zemlje uporedo sa menadžerskim zahvatima u tradicionalnu strukturu i funkcioniranje javne uprave postavljaju fokus na razvoj etike. Razvoj globalizacije ekonomskih i finansijskih tokova stavlja nužnim zakonsko uređenje standarda etičkog ponašanja državnih službenika. Posebno sada kada se osjećaju uticaji i posljedice ekonomske i finansijske krize, od državnih službenika očekuje se pružanje učinkovite

19 ibidem, Begić Taida, str. 15.

20 Đelmo Zenaid, Otajagić Ferid 2009, Kvalitetna javna uprava u Bosni i Hercegovini - osnovne pretpostavke, 6. Naučno-stručni skup “Kvalitet 2009”, str. 760.

i kvalitetne usluge građanima. Zbog širokog delegiranja odgovornosti kao i diskrecionog prava odlučivanja državnih službenika njihov rad tj. ponašanje podliježe sudu javnosti koja očekuje i zahtijeva profesionalnost i odgovornost jer je njihov osnovni zadatak pružanje servisa (usluga) građanima.

U zemljama kao što je Bosna i Hercegovina tj. zemljama postsocijalističkog režima problematika etike se tek spominje ili javlja od sredine 90-tih godina prošlog stoljeća, a u novom stoljeću se pristupa rješavanju ove problematike kroz donošenje različitih zakona i kodeksa. Etički kodeksi ili kodeksi ponašanja doživljavaju svoj procvat posljednjih godina kao instrumenti tzv. "mehkog prava". Kako u jezičnom izrazu tako i u onome što označavaju etički kodeks i kodeks ponašanja imaju određene konceptualne razlike. Konceptualne razlike koje se ogledaju u tome da etički kodeks na apstraktan način navodi opšte vrijednosti i načela, a kodeks ponašanja konkretizira te vrijednosti i načela predviđajući realne situacije i pri tome opisuje poželjno odnosno neprihvatljivo ponašanje.

Dok neki smatraju da smo svjedoci jedinstvenog procesa u kojem se preklapaju nove i stare vrijednosti, mnogi su mišljenja da je savremeno društvo obilježeno svojevrsnom konfuzijom, vrijednosnom dezorijentiranošću, te pre naglašanjem materijalnih aspekata života na štetu moralnih.²¹

Ovom rečenicom bi se moglo opisati trenutno stanje društva u Bosni i Hercegovini. Naime, teško je očekivati poštivanje određenih vrijednosti (društvenih vrijednosti) kada se u istom društvu te vrijednosti još uvijek nisu jasno iskristalizirale. Naše društvo kao cjelina još uvijek nije spoznalo kojim vrijednostima treba da teži. Problem je u tome što društvo nije jasno postavilo vrijednosti koje su jedinstvene za članove njegove zajednice, na osnovu kojih bi se mogao donositi sud o moralno ispravnom ili neispravnom ponašanju. S tim da se ova konstatacija ne odnosi na pismene forme određivanja vrijednosti kao što su zakoni, različiti kodeksi i slično koji uvijek teže pozitivnim vrijednostima i traže njihovo poštivanje, međutim praktična primjena u smislu uspostavljanja odnosno razvijanja svijesti o pozitivnim društvenim vrijednostima kod građana još uvijek je manjkava.

²¹ Friedrich Ebert Stiftung, Institut za javnu upravu 2013, 3. Forum za javnu upravu, Etičke vrijednosti u javnoj upravi i globalna etika, Zagreb, str.32.

Svaki član neke zajednice treba da poštuje i usvoji osnovne vrednote te zajednice kao svoj vlastiti kriteriji prosuđivanja njezine vrijednosti. Posebno se ovo odnosi na one članove zajednice koji dobiju pravo da odlučuju o interesima drugih tj. javnom interesu.

Kao koncept odnosno tipologija vrijednosti u upravnom vladanju navode se vrijednosti, odnosno tipologija ili “kvalitet koji moraju da imaju javni službenici”: disciplina, upraviteljstvo, nadzorništvo, pravednost i osnovne vrline koje uključuju dužnosti pojedinca prema državi, ustavu i javnom interesu.²²

Državni službenik, kao opunomoćeni predstavnik države, vršenjem svojih zadataka i funkcija, ostvaruje javni interes. Javni interes ili javno dobro je, dakle, tijesno povezano sa administrativnim odlukama, jer im daje pravac i značenje u svemu što rade. Kako ovaj odnos podrazumijeva i moralnu dužnost i obavezu na strani javnih službenika, on uključuje i etiku. Etika je zato od krucijalnog značaja za cijelokupni domen aktivnosti u koje je uključen državni službenik.²³

Kako da se očekuje od državnog službenika da bude moralan kada je i on sam član društva gdje su moralne vrijednosti poljuljane. Zbog različitih uticaja kao što su savremeni trendovi globalizacija, liberalizacija i ostale pojave savremenog društva te promjena društvenog uređenja kao i posljedice rata. Sve navedeno otežava uspostavljanje moralnih vrijednosti odnosno moralne svijesti kod građana (članova društva), a samim tim i kod onih pojedinaca kojima je dato pravo da donose odluke o pojedinačnim i zajedničkim interesima svih članova, kako bi zajednica mogla da funkcioniše na zadovoljstvo svih njenih članova.

Osnovna funkcija etike je da kroz promociju osnovnih standarda ili principa utiče na uspostavljanje i promovisanje morala. Njen zadatak nije da propisuje, već da teži poštivanju osnovnih standarda koji su takvi da neminovno vode ka moralnom ponašanju.

Etički standardi, kao društvena pravila ponašanja pripadnika određene profesije, nastaju dugogodišnjom empirijom na osnovu prakse, i ona

²² *ibidem*, Otajagić, Ferid, str. 245.

²³ Milenković, Dejan 2012, *Javna uprava, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, str.241.*

nisu zamišljena kao statička, već dinamička kategorija koja prati razvoj društva i humanizaciju odnosa u njemu. Zato se u mnogim državama u svijetu, pribjegava donošenju etičkih kodeksa kojima se utvrđuju standardi moralnog ponašanja službenika, ali i organizacioni mehanizmi koji ih štite.²⁴

U savremenom modelu državne uprave u centru se nalazi etika. Nespojivo je neetičko ponašanje sa radom državne uprave. Preko državne uprave se ostvaruje najveći broj ljudskih sloboda i prava pa tako kao moralno odgovorna institucija neophodno obavezuje prisustvo odgovarajućih etičkih standarda u njoj.

Jedan od glavnih problema određenog broja tranzicijskih zemalja je gubitak etičkih vrijednosti u društvu. Sve se više prihvata ideja da nema univerzalnog „dobra i zla“. Problem ovdje nije u manjku morala u društvu ili među određenim skupinama ljudi. Problem je u manjku zajedničkog razumijevanja kakvo je ponašanje prihvatljivo, a kakvo ne u kombinaciji sa činjenicom da društvo ne kažnjava određene tipove ponašanja.²⁵

Svi naponi u kontekstu razvoja etičnosti i moralnosti kod državnog službenika se svode na sprječavanje korupcije i njenih posljedica što dovodi do zanemarivanja oslalih segmenata gdje etika ima uticaja i značaja. Iako se ulažu veliki naponi na uspostavljanju etičkih kodeksa i kodeksa ponašanja čini se da je jedini cilj sprječavanje korupcije kao gorućeg problema u društvu, a ne razvijanje moralnog ponašanja odnosno razvoj svijesti o moralnom dobru i zlu u javnoj upravi. Ovim se stavlja fokus na problem korupcije zanemarujući ostale probleme koji se gomilaju, a koji će se rješavati tek kada se riješi problem korupcije u društvu što je utopično. Tako naprimjer, problem nepostojanja radnog morala kao očekivanog ponašanja kod državnih službenika ne postoji niti se „javno“ eksponira taj problem. Svakako da postoje razne kritike od strane građana na pojedinačna ponašanja.

Često se kao uzrok raširenosti korupcije navode izostanak odgovornosti i transparentnosti. Međutim, odgovornost i transparentnost su samo

²⁴ *ibidem*, Milenković, *Dejan*, str.243.

²⁵ *Korupcija- Uzroci, posljedice, prevencija, Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske, Zagreb, septembar 2011., str. 21.*

sredstva. Oni predstavljaju samo dio standarda koji se promovišu kroz etički kodeks.

Transparentna državna uprava neće sama od sebe postati manje korumpirana. Transparentnost će tek omogućiti bolju kontrolu i primjenu pravila - pod uvjetom da postoje institucije i ljudi koji su spremni primjenjivati pravila. ²⁶

Iz izjave Američkog predsjednik Ronalda Regana koja glasi „*Ne bih rekao da su neki od mojih najbližih suradnika bili korumpirani. Rekao bih da su bili etički neosjetljivi*“, da se zaključiti da je osnova funkcija etike stvoriti moralnu osjetljivost kod državnih službenika, a naravno i kod građana.

²⁶ *ibidem*, str.21.

ZAKLJUČAK

Bosanskohercegovačko tranzicijsko društvo se suočava sa dekadencijom istinskih vrijednosti. Vrijednosti se određuju kao načela ili kvaliteta iz kojih se izvode norme ili standardi koji vode prednostima razvrstavanja ciljeva, djelatnosti, posljedica ili ljudi.

Vrijednosti nisu jasno postavljene i nisu iste za sve članove zajednice, što onemogućava donošenje suda o moralno ispravnom ili neispravnom ponašanju. Prosperitet društva zavisi od stručnosti i profesionalnosti osoba koje obavljaju javne funkcije, osobito to vrijedi za one koji u društvu dobijaju pravo da odlučuju o javnom interesu (državni službenici).

Državni službenici kao dio društva nisu drugačiji od cjelokupnog društva, pa tako njihovo etično ili neetično ponašanje reflektuje šire i dublje probleme društvenih i političkih odnosa.

Činjenica je da je u državnoj upravi u Bosni i Hercegovini izgubljena istinska kultura rada, većina ne radi sa sviješću o svrsi svog posla, ostvarivanju cilja tog posla. Kao rezultat toga javlja se problem neodgovornosti, neprofesionalnosti, neefikasnosti, nepotizam, te pojava korupcije kao gorući problem. Ovim se narušava ugled, koji je poseban, zbog vrste posla kojeg obavljaju državni službenici i koji se dugo godina razvijao. Politizovana javna uprava kakva je danas u Bosni i Hercegovini predstavlja jednu od najvećih prepreka kako za uvođenje, tako i dosljednu primjenu etičkih standarda.

Svi naponi koji se usmjeravaju ka uspostavi etičkih kodeksa, kao sredstvo koje će pomoći da se navedeni problemi riješe postaju beskorisni ako se sami službenici ne podsjećaju na njih i ukoliko im se ne pružaju različite obuke o etici. Efikasni su samo onda kada ih službenici sami od sebe prihvate i osjećaju se obaveznim djelovati u skladu s njima.

Osnovna funkcija etike je da kroz promociju osnovnih standarda koji su sadržani u etičkom kodeksu utiče na uspostavljanje i promovisanje morala. Njen zadatak nije propisivanje već težnja poštivanju osnovnih standarda koji su takvi da neminovno vode ka moralnom ponašanju. Stanje kakvo je danas u javnoj upravi je samo odraz stanja društva u kojem živimo. Neophodno je da se u pojedincu probudi autonomni moral, što znači da on kao takav djela svjesno.

LITERATURA

1. *Leksikon temeljnih pojmova politike – Abeceda demokratije*, Soroš – Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 1994.
2. *Recommendation on Improving Ethical Conduct in the Public Service Including Principles for Managing Ethics in the Public Service*, C(98)/70, 23. april 1998.
3. Šimac, Neven 2012, *Europski upravni prostor i Europska načela javne uprave*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 49, 2/2012.
4. Begić, Taida 2007, *Poziv na odgovornu i profesionalnu državnu službu u Bosni i Hercegovini*, Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo
5. Đelmo , Zenaid 2007, *Upravno pravo i Evropsko upravno pravo*, Fakultet za javnu upravu
6. Otajagić, Ferid 2011, *Sistem osnovnih vrijednosti u javnoj upravi s posebnim osvrtom na stanje u Bosni i Hercegovini*, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici
7. Stručna skupina za etiku 2013, *Etičke smjernice za javne službenike*, Centar za sigurnosne studije, Beograd
8. Leskovic, Saša 2009, *Tranzicija i reforma javne uprave*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
9. *Diagnostic Survey of Corruption in BiH*, “ Svjetska banka”, 2000 (studija izrađena na osnovu zahtjeva BH vlasti)
10. Đelmo Zenaid, Otajagić Ferid 2009, *Kvalitetna javna uprava u Bosni i Hercegovini - osnovne pretpostavke*, 6. Naučno-stručni skup “Kvalitet 2009”
11. Milenković, Dejan 2012, *Javna uprava*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd
12. *Korupcija- Uzroci, posljedice, prevencija*, Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske, Zagreb, septembar 2011.
13. *Priručnik za primjenu etičkih kodeksa u lokalnoj samoupravi*, The Organization for Security and Co-operation in Europe Mission to Montenegro, Promotive doo, Podgorica,

14. Friedrich Ebert Stiftung, Institut za javnu upravu 2013, 3. *Forum za javnu upravu, Etičke vrijednosti u javnoj upravi i globalna etika*, Zagreb
15. SIGMA radovi: br. 27; *Principi upravnog prava i Evropski administrativni prostor*, 1999, Zajednička inicijativa OECD I Evropske Unije
16. Dr. sc. Gordana Marčetić, dr. sc. Anamarija Musa, Europeizacija službeničkog prava, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 50, 3/2013.
17. *Diagnostic Survey of Corruption in BiH*, "Svjetska banka", 2000 (studija izrađena na osnovu zahtjeva BH vlasti)

**ANALIZA PERCEPCIJA PREDUZETNIČKIH PRILIKA I
PREDUZETNIČKOG OBRAZOVANJA MLADIH**

*ANALYSIS OF YOUTH PERCEPTION OF ENTREPRENEURIAL
OPPORTUNITIES AND ENTREPRENEURSHIP EDUCATION*

Dino Arnaut, doktorant
arnaut.dino@gmail.com
International Burch University
Sarajevo

Ugur Ergun, Assoc. Prof. Dr.
ugur.ergun@ibu.edu.ba
International Burch University
Sarajevo

REZIME

Razvoj preduzetničkih talenata je važan za održavanje konkurentске prednosti u današnjoj svjetskoj ekonomiji koja je vođena inovacijama. U cilju promocije preduzetničke kulture među mladima od presudne je važnosti znati više o samim stavovima mladih ljudi, njihovoj osviještenosti i težnje prema preduzetništvu kao karijeri. Kako tradicionalne karijere tipa doživotni posao postaju sve rjeđe, preduzetništvo mladih se smatra sredstvom integracije mladih u tržište rada i prevazilaženja siromaštva. Ciljana populacija ovog istraživanja su mladi u Bosni i Hercegovini, prvenstveno studenti između 18 i 30 godina starosti. Podaci su prikupljeni pomoću struktuiranog upitnika koji je distribuiran u online i printanoj formi. Pitanja su formirana na principu Likertove skale. Rezultati istraživanja pokazuju da mladi u Bosni i Hercegovini ne percipiraju dobre prilike za pokretanje biznisa i ne vide vlastiti biznis kao način rješavanja problema nezaposlenosti. Preduzetništvo prestaje da bude poželjan izbor karijere za mlade jer prema njihovoj percepciji samo društvo ne cijeni i ne promovira preduzetništvo. Univerziteti ne uspijevaju da pruže

neophodna znanja iz oblasti preduzetništva, a razvijanje preduzetničkih vještina i sposobnosti skoro da i ne postoji. Radi unapređenja i promoviranja preduzetništva i koncepta vlastitog biznisa kao poželjnog izbora karijere, neophodno je prvenstveno promijeniti nastavni plan. Obrazovanje mladih o preduzetnosti i preduzetništvu predstavlja visoko vrijednu pripremu za konstantne promjene na tržištu rada. Preduzetničko obrazovanje je ključno u pružanju pomoći mladim ljudima da razviju preduzetničke vještine, atribute i ponašanje, kao i da prihvate preduzetništvo kao opciju karijere.

Ključne riječi: preduzetništvo, obrazovanje, preduzetničke prilike.

ABSTRACT

The development of entrepreneurial talent is important to maintain a competitive advantage in today's global economy that is driven by innovation. In order to promote entrepreneurial culture among young people it is crucial to know more about the attitudes of young people, their awareness and aspirations towards entrepreneurship as a career. Since traditional careers as job for life are becoming increasingly rare, youth entrepreneurship is considered as mean of integrating young people into the labour market and to overcome poverty. The target population of this research were young people in Bosnia and Herzegovina, primarily students between 18 and 30 years of age. Data were collected using a structured questionnaire which was distributed online and in print form. Questions were formed on the principle of Likert scale. The research results show that young people in Bosnia and Herzegovina do not perceive good opportunities for starting a business and do not see own business as a way to solve their unemployment problem. Entrepreneurship ceases to be a desirable career choice for young people because, according to their perception, the society does not value and does not promote entrepreneurship. Universities are failing to provide the necessary knowledge in the field of entrepreneurship and development of entrepreneurial skills and abilities is almost non-existent. In order to improve and promote entrepreneurship and the concept of own business as a desirable career choice it is necessary to change the curriculum. Education of young people about enterprising and entrepreneurship represents a highly valuable preparation for the constant changes in the labour market.

Entrepreneurial education is crucial in order to help young people to develop entrepreneurial skills, attributes and behaviour, as well as to embrace entrepreneurship as a career option.

Key words: entrepreneurship, education, entrepreneurial opportunities.

1. UVOD

Promjene u demografiji stanovništva, tehnološke modifikacije i fluktuirajuće ekonomije su transformirali društvo kao nikada do sada, donoseći nove izazove, pored prilika, u prvi plan. Prema riječima stručnjaka, mladi pojedinci imaju slab pristup formalnom obrazovanju, obukama i preduzetničkim prilikama.

Razvoj preduzetničkih talenata je važan za održavanje konkurentske prednosti u današnjoj svjetskoj ekonomiji koja je vođena inovacijama. Uloga kvalitetnog preduzetničkog obrazovanja i obuke u identifikaciji i njegovanju preduzetničkog potencijala među mladima postaje očigledna studentima, političarima i edukatorima. Preduzetnička aktivnost mladih ljudi u Bosni i Hercegovini je u osnovi motivirana potrebom. Samo rijetki samoinicijativni mladi ljudi uče kako razviti poslovne aktivnosti, uglavnom, kroz svoje iskustvo umjesto kroz obrazovni sistem.

U cilju promocije preduzetničke kulture među mladima od presudne je važnosti znati više o samim stavovima mladih ljudi, njihovoj osviještenosti i težnje prema preduzetništvu kao karijeri.

2. MLADI I PREDUZETNIŠTVO

Prema Stevensonu i Lundströmu (2001), promoviranje preduzetničke kulture je jedna od najnerazvijenijih strateških područja razvoja preduzetništva u svijetu.

Kao što potvrđuje literatura (Kwon i Arenius, 2010), društvene vrijednosti igraju ključnu ulogu prilikom utvrđivanja da li se pojedinci ponašaju preduzetnički ili ne. Jedna od dimenzija ispitivanja društvenih vrijednosti je analiza percepcije preduzetništva kao poželjnog izbora karijere.

U okviru potencijalnih napora i strategija za jačanje zapošljavanja i otvaranja novih radnih mjesta za mlade preduzetništvo je sve više prihvaćeno kao važno sredstvo i korisna alternativa za stvaranje prihoda mladih ljudi (Ryan, 2003). Kako tradicionalne karijere tipa doživotni posao postaju sve rjeđe, preduzetništvo mladih se smatra sredstvom integracije mladih u tržište rada i prevazilaženja siromaštva.

Chigunta (2002) sumira više razloga koji ističu važnost promoviranja preduzetništva mladih:

- stvaranje prilika za zapošljavanje za samozaposlene mlade ljude, kao i drugih mladih ljudi koje zapošljavaju,
- promoviranje inovacija mladih,
- iskoristiti prednost mladih preduzetnika da mogu biti posebno responzivni na nove ekonomske prilike i trendove,
- vraćanje otuđene i marginalizirane omladine natrag u ekonomske tokove dajući im osjećaj smisla i pripadnosti,
- pomaganje rješavanja nekih socio-psiholoških problema i delinkvencija koje proizlaze iz nezaposlenosti,
- pomoć prilikom razvijanja novih vještina i iskustva mladih koji se onda mogu primijeniti na ostale izazove u životu.

Preduzetništvo i samozapošljavanje mogu biti izvor novih radnih mjesta i ekonomske dinamike u razvijenim zemljama. Također, mogu poboljšati život i ekonomsku nezavisnost mladih u zemljama u razvoju. Za mlade ljude u svojoj ekonomiji mikro-preduzetništvo predstavlja napredak ka generiranju prihoda, izgradnji samopouzdanja, kao i novi inovativni put ka zarađivanju za život i bringu zasebe (Maxwel, 2002).

Obrazovanje mladih o preduzetnosti i preduzetništvu se posmatra kao visoko vrijedna priprema za konstantne promjene na tržištu rada i u ekonomiji unutar koje mladi ljudi moraju da rade (Galloway et al., 2005). U mnogim zemljama, i to posebno u razvoju i zemljama u tranziciji, obrazovanje o pokretanju vlastitog biznisa jednostavno ne postoji ili nije dovoljno prihvaćeno (Haftendorn i Salzano, 2003). Preduzetničko obrazovanje je ključno u pružanju pomoći mladim ljudima da razviju preduzetničke

vještine, atribute i ponašanje, kao i da razviju svijest preduzimanja, da razumiju i da shvate preduzetništva kao opciju karijere.

3. METODOLOGIJA

Ciljana populacija su mladi, prvenstveno studenti između 18 i 30 godina starosti. Podaci su prikupljeni pomoću struktuiranog upitnika koji je prezentiran ispitanicima u online i printanoj formi. Pitanja su formirana na principu Likertove skale od 1 do 5. Vrijednost 5 definira potpuno slaganje sadatom tvrdnjom, dok vrijednost 1 pokazuje potpuno neslaganje sa istom. Uspješno su prikupljena 1472 potpuno ispunjena upitnika. Deskriptivna analiza podataka je izvršena pomoću SPSS programa.

Tabela 1. Starost ispitanika

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Godine starosti	1472	18.0	30.0	21.690	1.6364
Valid N (listwise)	1472				

Iz tabele 1 je vidljivo da su prosječne godine starosti 22, dok nam standardna devijacija pokazuje da je većina ispitanika starosti između 20 i 23 godine.

Tabela 2. Pol

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Muško	790	53.7	53.7	53.7
Valid Žensko	682	46.3	46.3	100.0
Total	1472	100.0	100.0	

Tabela 2 pokazuje ujednačenu zastupljenost muške i ženske populacije ispitanika, što smanjuje mogućnost utjecaja polne neujednačenosti na rezultate istraživanja.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Tabela 3 pokazuje percepciju prilika za pokretanje biznisa od strane mladih na Likertovoj skali od 1 do 5. Vrijednost 5 definira potpuno slaganje sa tvrdnjom da mladi percipiraju dobre prilike za pokretanje biznisa, dok vrijednost 1 pokazuje potpuno ne slaganje, tj. smatranje mladih da ne

postoje dobre prilike za pokretanje biznisa. Aritmetička sredina od 1,37 nam pokazuje da mladi ne percipiraju dobre prilike za pokretanje biznisa na teritoriju Bosne i Hercegovine, pa samim time ne vide vlastiti biznis kao način rješavanja problema nezaposlenosti. Standardna devijacija od svega 0,7 pokazuje da ovaj stav dominira kod većine ispitanika.

Tabela 3. Percepcija prilika

	N	Min.	Max.	Mean	Std. Deviation
Vidim dobre mogućnosti (prilike) za pokretanje biznisa	1472	1.0	5.0	1.372	.7072
Valid N (listwise)	1472				

UBosni i Hercegovini, prema GEM izvještajima, evidentan jekontinuiran pad pokazatelja uočenih prilika i on u 2014 godini iznosi 19.6 procenata odraslih osoba, starosti između 18 i 64 godine, koje uočavaju dobre prilike za pokretanje biznisa na području u kojem žive (GEM 2014 Global Report). Poredeći ove rezultate sa ispitanom mladom populacijom s prosjekom od 22 godine, vidimo da je dominantna smanjena percepcija uočenih prilika upravo među mládom populacijom.

Prema GEM izvještaju (2014) bosanskohercegovačko stanovništvo iskazuje pozitivne percepcije prema preduzetništvu kao poželjnom izboru karijere. Čak 78,1 procenat odraslih osoba, starosti između 18 i 64 godine, slažu se sa izjavom da u njihovoj zemlji većina ljudi smatra pokretanje biznisa poželjnim izborom karijere.

Tabela 4. Percepcija preduzetništva

	N	Min.	Max.	Mean	Std. Deviation
U mojoj zemlji pokretanje biznisa se smatra dobrim izborom karijere.	1472	1.0	5.0	2.049	.9424
Preduzetništvo nije dovoljno cijenjeno i promovirano od strane društva	1472	1.0	5.0	4.203	.7567
Valid N (listwise)	1472				

Međutim, tabela 4 pokazuje da na Likertovoj skali od 1 do 5 aritmetička sredina za tvrdnju mlade populacije da pokretanje biznisa predstavlja poželjan izbor karijere je 2, sa standardnom devijacijom od 0,94. To znači da populacija mladih u Bosni i Hercegovini se ne slaže sa podacima iz GEM izvještaja koji obuhvataju populaciju odraslih osoba starosti između 18 i 64 godine. Možemo zaključiti da mladi od 18 do 30 godina starosti spadaju više u onih 20 procenata odraslih osoba, starosti između 18 i 64 godine, kojise ne slažu sa izjavom da u njihovoj zemlji većina ljudi smatra pokretanje biznisa poželjnim izborom karijere. To je ujedno i u skladu sa stavom mladih da preduzetništvo nije dovoljno cijenjeno i promovirano od strane društva, što se vidi prema aritmetičkoj sredini od 4,2 i standardnoj devijaciji 0,76 (tabela 4). Prema tome, ako prema percepciji mladih samo društvo ne cijeni i ne promovira preduzetništvo automatizmom, preduzetništvo prestaje da bude poželjan izbor karijere za mlade.

Analiza obrazovnog sektora pokazuje očit nedostatak obrazovanja u domenu preduzetništva. Iz tabele 5 vidimo da univerziteti ne uspijevaju da pruže neophodna znanja iz oblasti preduzetništva (aritmetička sredina 1,5). Razvijanje preduzetničkih vještina i sposobnosti skoro da i ne postoji prema ispitanicima (aritmetička sredina svega 1,27).

Tabela 5. Percepcija obrazovanja

	N	Min.	Max.	Mean	Std. Deviation
Obrazovanje na univerzitetu me ohrabruje da razvijam kreativne ideje za stvaranje vlastitog biznisa	1472	1.0	5.0	1.412	.8354
Moj univerzitet pruža neophodna znanja o preduzetništvu	1472	1.0	5.0	1.536	.7430
Moj univerzitet razvija moje preduzetničke vještine i sposobnosti	1472	1.0	5.0	1.268	.7076
Valid N (listwise)	1472				

Aritmetička sredina od 1,4 nam pokazuje da univerziteti u Bosni i Hercegovini uopće ne ohrabruju niti potiču studente na razvijanje kreativnih ideja i pokretanje vlastitog biznisa. S obzirom da u mnogim zemljama, i to posebno u razvoju i zemljama u tranziciji, obrazovanje o pokretanju vlastitog biznisa jednostavno ne postoji ili nije dovoljno prihvaćeno (Haftendorn i Salzano, 2003).

Tabela 6. Da li Vas Vaše društveno i kulturno okruženje ohrabruje ili obeshrabruje da pokrenete vlastiti biznis?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Ohrabruje	15	1.0	1.0	1.0
Neutralan	478	32.5	32.5	33.5
Obeshrabruje	979	66.5	66.5	100.0
Total	1472	100.0	100.0	

Percepcija uticaja okruženja od strane mladih je vidljiva u tabeli 6. Iz tabele je vidljivo da je za većinu mladih okruženje obeshrabrujuće (čak 66,5%) i da svega 1 procenat mladih smatra svoje okruženje ohrabrujućim za pokretanje vlastitog biznisa.

5. ZAKLJUČAK

Mladi u Bosni i Hercegovini ne percipiraju dobre prilike za pokretanje biznisa i ne vide vlastiti biznis kao način rješavanja problema nezaposlenosti. U Bosni i Hercegovinievidentan jekontinuiran pad pokazatelja uočenih prilika i rezultati ispitane populacije ukazuju na dominantna smanjena percepcija uočenih prilika upravo među mlađom populacijom.Iako bosanskohercegovačko stanovništvo, prema GEM izvještaju, iskazuje pozitivne percepcije prema preduzetništvu kao poželjnom izboru karijere rezultati istraživanja ukazuju da populacija mladih u Bosni i Hercegovini se ne slažesa izjavom da u njihovoj zemlji većina ljudi smatra pokretanje biznisa poželjnim izborom karijere.Preduzetništvo prestaje da bude poželjan izbor karijere za mlade jer prema njihovoj percepciji samo društvo ne cijeni i ne promovira preduzetništvo.

Obrazovni sektora pokazuje očit nedostatak obrazovanja u domenu preduzetništva.Rezultati istraživanja ukazuju na činjenicu da univerziteti ne uspijevaju da pruže neophodna znanja iz oblasti preduzetništva,a razvijanje preduzetničkih vještina i sposobnosti skoro da i ne postoji. Univerziteti u Bosni i Hercegovini uopće ne ohrabruju niti potiču studente na razvijanje kreativnih ideja i pokretanje vlastitog biznisa.Radi unapređenja i promoviranja preduzetništva i koncepta vlastitog biznisa kao poželjnog izbora karijere neophodno je prvenstveno promijeniti nastavni plan. Obrazovanje mladih o preduzetnosti i preduzetništvu predstavlja

visoko vrijednu pripremu za konstantne promjene na tržištu rada. Preduzetničko obrazovanje je ključno u pružanju pomoći mladim ljudima da razviju preduzetničke vještine, atribute i ponašanje, kao i da prihvate preduzetništvo kao opciju karijere.

6. REFERENCE

1. Chigunta, F. (2002): *Youth Entrepreneurship: Meeting the Key Policy Challenges*, Wolfson College, Oxford University, England.
2. Gallaway, L.; Andersson, M.; Brown, W.; Whittam, G. (2005): *The Impact of Entrepreneurship Education in Higher Education*, Report for Business Education Support Team, School of Management and Languages, Heriot-Watt University, Edinburgh.
3. GEM (2014): *Global Entrepreneurship Monitor 2014 Global Report*, Babson College, Babson Park, MA, USA/ LBS, London, UK.
4. Haftendorn, K. i Salzano, C. (2003): *Facilitating youth entrepreneurship, part 1: An analysis of awareness and promotion programmes in formal and non-formal education programmes*, Geneva, International Labour Office.
5. Kwon, S-W. i P. Arenius (2010): *Nations of entrepreneurs: A social capital perspective*, Journal of Business Venturing, 25(3), 315-330.
6. Lundström, A. i Stevenson. L. (2001): *Entrepreneurship Policy for the Future*, Swedish Foundation for Small Business Research, Stockholm
7. Maxwell, J.R. (2002): *Recommendations for connecting West African youth to entrepreneurship and small business through a multiple level strategy*, paper presented at United States Association for Small Business and Entrepreneurship International Conference Reno, Nevada USA.
8. Ryan, C. (2003): *Programme Priorities 2003-2006 Youth Enterprise Development*, Strategic Paper by the Commonwealth Secretariat, London, Commonwealth Secretariat.

EFEKTI POSLOVANJA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U HNK

EFFECTS OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN HNK

Dr. Sabina Šehić – Kršlak, viši asistent

sabina.sehic@unmo.ba

Ekonomski fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Mostar

Abstract : Sectoral and economic segments analysis of the performance of SMEs in the HNK are significant determinant for future development. The analysis of SMEs in the HNK will present the situation and development opportunities in selected sector and its businesssegments. To realize the goal, it is necessary in the analysis include: key financial data, trends and dynamics of key indicators, dynamic business performance of SMEs in HNK on this basis and analyzes will qualify the conclusions of which should contribute to a stronger development SMEs.

Key words: SMEs, business efficiency, profitability analysis, business results, ratio analysis.

Sažetak: Sektorska i granska analiza uspješnosti MSP-a u HNK značajna su determinanta za budući razvoj. Analizom MSP-a u HNK prezentirat će se stanje i razvojne mogućnosti u odabranom sektoru i njegovim granama. Kako bi realizirali cilj neophodno je u analizu uključiti: ključne finansijske podatke, trendove i dinamiku ključnih pokazatelja, dinamiku uspješnosti poslovanja MSP-a. Na tim osnovama i analizama plasirat ce se zaključci koji bi trebali doprinijeti čvršćoj razvojnoj podlozi MSP-a u HNK.

Ključne riječi: MSP, uspješnost poslovanja, analiza uspješnosti, poslovni rezultati, ratio analize.

UVOD

Analiza dinamike uspješnosti preduzeća napravljena je za četverogodišnji period 2011-2014. godina, za jedanaest (11) djelatnosti. U analizu su uključena preduzeća koja su, u skladu sa Zakonom o računovodstvu i reviziji u FBiH, predala svoje godišnje finansijske izvještaje zakonom ovlaštenoj finansijskoj instituciji za obradu i kontrolu finansijskih izvještaja.

Struktura analiziranih sektora u ovom radu uključuje sljedeća područja:

Ribarstvo

Poljoprivreda, lov i šumarstvo

Rudarstvo

Prerađivačka industrija

Snadbijevanje električnom energijom

Građevinarstvo

Trgovina na veliko i malo

Ugostiteljstvo

Saobraćaj, skladištenje i veze

Finansijsko posredovanje

Poslovanje nekretninama

Analizom navedenih sektora kroz ovaj rad obezbijedit će se informacije o prihodima, rashodima, gubicima, imovini, te izvorima finansiranja. U nastavku su detaljnije analizirani relevantni pokazatelji kao što su imovinsko – finansijski pokazatelji i opšti pokazatelji uspješnosti malih i srednjih preduzeća u HNK.

Zbog specifičnosti područja kojeg obrađuju analize i koje sadržaje bi trebalo obraditi, u analizama nisu u dovoljnoj mjeri obuhvaćene sve relevantne informacije. Tu se misli prije svega na niže nivoe od sektorskog nivoa. Pri prikupljanju i obradi informacija u toku izrade analiza korištene su konsultacije sa ministarstvom privrede HNK kojim su autori ovog materijala posebno zahvalni.

Makro-ekonomski okvir Bosne i Hercegovine

Kao što se očekivalo bosansko-hercegovačka privreda je „pala“ drugom kvartalu 2014. godine nakon efekata najgore prirodne katastrofe u savremenoj historiji zemlje. Prema podacima Državne agencije za statistiku realni BDP opao je za 1,2% u drugom kvartalu 2014. godine. Iako pregled po komponentama BDP-a pokazuje da ekonomski pad nije bio toliko rasprostranjen (tj. kvartalno ukupno 11 komponenti zabilježilo je povećanje, dok je 8 komponenti zabilježilo smanjenje), negativan doprinos došao je od većine kategorija koje se smatraju generatorom pozitivnih ekonomskih performansi u prethodnim godinama.

Eksplisitno, najjači negativan doprinos na došao iz oblasti vađenja ruda i kamena (-12,0%), poljoprivrede (-5,4%), proizvodnji (-4,3%) i transportu (-3,8%). S druge strane, pozitivan doprinos uglavnom došli iz “tercijarnih” sektora djelatnosti, kao što su stručne, naučne i tehničke aktivnosti 11,7 i administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (4,4%). U odnosu na isti kvartal od 2013. godinu imamo slične ekonomske pokazatelje, kao ponovo najjači pad je zabilježen u vađenja ruda i kamena (-16,2%), i poljoprivrednom sektoru (-10,8%), zatim slijede poslovi s nekretninama (-9,6%), snabdijevanje električnom energijom (-8,8%) i proizvodnji (-3,4%).

Indikatori	2011	2012	2013	2014
Nominalni BDP BiH, (u milionima KM-1) tekuće cijene	25.772	25.734	26.282	26.934
Realni BDP (stopa rasta u % -1)	1,0	-1,2	1,6	0,7
Stopa rasta potrošačkih cijena u BiH-2 - Prosječna godišnja stopa rasta CPI (u procentima)	3,7	2,1	-0,1	-0,9
Stopa rasta potrošačkih cijena u BiH-2 - Prosječna godišnja stopa rasta CPI (u procentima)	3,7	2,1	-0,1	-0,9
Saldo	-1,3	-2,0	-2,2	
Vanjski dug sektora vlade (u milionima KM)	6.661	7.155	7.409	8.182

Tabela broj 1: Ekonomski indikatori makrookruženja BiH, izvor: www.cbbh.ba, 23.4. 2015.

Nakon pada industrijske proizvodnje u drugom kvartalu 2014. godine (industrija je jedan od sektora najviše pogođene majskim poplava), u trećem kvartalu je uglavnom obilježen pozitivnim trendovima. Štaviše, zabilježeni rast u julu i septembru je bio dovoljan da ublaži negativan rast iz avgusta, i da potiče u trećem kvartalu u pozitivan rast. Upravo, u trećem kvartalu 2014. godine bh industrijska proizvodnja porasla je skromno za 0,4% na godišnjem nivou, zahvaljujući isključivo rastu proizvodnje od 3,9% u odnosu na isti kvartal 2013. godine. Sa druge strane, vađenja ruda i kamena i snabdijevanju električnom energijom umanjili su rast industrijske proizvodnje - pad za 0,4% i 6,4% na godišnjem nivou. Međutim, treba imati u vidu da je magnituda od pada bilo mnogo slabiji u odnosu na drugi kvartal 2014. godine. Što se tiče aktivnosti u četvrtom kvartalu, u industrijskom sektoru se očekuje ubrzanje, potičući kumulativne pokazatelje za 2014. godinu do međugodišnjeg rasta od 1,0%,.

Građevinski sektor također pokazuje pozitivan rast u trećem kvartalu 2014. godine, ali intenzitet povećanja je bio manji od rasta u prvoj polovini godine. Upravo, u trećem kvartalu 2014. godine ostvarena su povećanja, zgrade (međugodišnje 3,6%) i građevinarstva (1,7%), obje komponente. Sve u svemu, rast industrije i izgradnje ukazuju na tekući ekonomski oporavak u 2014. godini uprkos svim izazovima.

SEKTOR MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U BiH

Sektor malih i srednjih preduzeća u BiH je glavni generator poslovne aktivnosti zemlje. Broj zaposlenih, posmatran u posljednje tri godine (2011,2012,2013), je gotovo konstantan (381.000 uposlenih), sa ukupnom promjenom u odnosu na 2011 godinu od samo 0,4%. Od ukupnog broja uposlenih u BiH (617.770 uposlenika) u sektoru MSP-a zaposleno je 62% radnika. Najveći dio radnika zaposlen je u u podsektorima prerađivačke industrije i trgovine koji ukupno čine 42% svih zaposlenih sektora MSP-a. Analizirajući posljednje tri godine, može se vidjeti da nije bio značajnijih promjena u rasporedu zaposlenih po podsektorima MSP-a. U narednoj tabeli prikazani su podaci u zaposlenim po pod sektorima, kao i ukupno učešće u sektoru i ukupnoj privredi BiH.

KD BiH 2010 područja	Veličina preduzeća prema broju zaposlenih				Ukupno	Ukupno učešće u SME sektoru
	Mikro 0-9	Mala 10-49	Srednja 50-249	Velika Large ≥ 250		
Ukupno	66.851	126.993	187.934	235.992	617.770	100%
Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	1.824	2.810	1.414		6.048	2%
Vađenje ruda i kamena	462	1.028	1.325		2.815	1%
Prerađivačka industrija	9.712	24.592	44.214	8.340	86.858	21%
Proizvodnja i snabdijevanje energijom	298	417	1.203	14.969	16.887	1%
Snabdijevanje vodom	504	3.405	6.234	44.488	54.631	3%
Građevinarstvo	4.469	10.788	12.179	17.002	44.438	7%
Trgovina na veliko i na malo	25.436	30.541	22.915	2.761	81.653	21%
Prijevoz i skladištenje	4.878	6.635	4.836	4.649	20.998	4%
Djelatnosti pružanja smještaja	1.873	3.202	2.610	22.812	30.497	2%
Informacije i komunikacije	2.155	3.543	3.249	15.253	24.200	2%
Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	401	398	5.725	948	7.472	2%
Poslovanje nekretninama	877	668	609	9.009	11.163	1%
Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	6.433	5.311	2.818	9.368	23.930	4%
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	1.384	2.233	3.024	669	7.310	2%
Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje	685	7.659	22.574	3.074	33.992	8%
Obrazovanje	977	18.038	35.828	47.236	102.079	14%
Djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite	1.887	2.993	13.494	4.239	22.613	5%
Umjetnost, zabava i rekreacija	1.051	1.638	2.730	28.053	33.472	1%
Ostale uslužne djelatnosti	1.545	1.094	953	3.122	6.714	1%
<i>Učešće u ukupnom broju preduzeća</i>	11%	21%	30%	38%	100%	

Tabale broj: 1: Broj zaposlenih po veličini preduzeća i prikaz ukupnog učešća zaposlenih po sektorima u BiH, Izvor: www.bhas.ba, 20.4.2015.

Da bi stekli bolju sliku sektora MSP-a u ovom poglavlju ćemo ih komparirati za sa podacima EU, da bi stekli bolju sliku trendova.

Ukupan broj zaposlenih u EU u MSP sektoru iznosi 67%, što je značajno više u odnosu na BiH. Razlog zaostajanja BiH za ovim trendovima jeste spora transformacija velikih preduzeća, koja još uvijek nisu doživjela transformaciju kako zbog strukture vlasništva, tako i zbog loših ekonomskih prilika i nedostatka stranih investicija.

(hiljade)	Broj preduzeća	Broj zaposlenih (hiljade)
Ukupno	21.801	132.798
Ukupno MSP	21.731	89.587
Mikro	20.154	39.646
Mala	1.355	27.231
Srednja	222	22.711
Velika	42	43.157
% MSP u Total	100%	67%

Tabela broj 2: Broj MSP-a u EU i ukupan broj zaposlenih, službena stranica Ministarstva privrede HNK-a

BROJ PREDUZEĆA I BROJ ZAPOSLENIH U MALIM I SREDNJIM PREDUZEĆIMA

U 2014. godini AFIP-u je godišnje finansijske izvještaje predalo ukupno 2.405 preduzeća, koja su obuhvaćena ovom analizom. U odnosu na 2010. godinu, broj preduzeća se povećao za 5%. Proječan broj zaposlenih u 2014. godini iznosio je 31.537, što je povećanje u posmatranom periodu (2010-2014). U odnosu na 2010. godinu broj zaposlenih u 2014. godini je veći za 15%.

Godina	Broj preduzeća	Prosječan broj zaposlenih
Dec-10	2.269	27.424
Dec-11	2.269	28.347
Dec-12	2.390	30.255
Dec-13	2.394	30.518
Dec-14	2.405	31.537
Index 2014 vs 2010	▲ 5,99% ▲	15,00%

Tabela broj 4: Struktura preduzeća

ANALIZA STRUKTURE POSLOVNE AKTIVE I IZVORA SREDSTAVA MSP-a U HNK

Preduzeća u HNK su na kraju 2014. godine imala vrijednost ukupne poslovne aktive u iznosu od 7.7 mld BAM, što je u odnosu na 2010. godinu veće za 35%. U strukturi imovine, stalna sredstva sudjeluju sa 70%, tekuća sredstva sa 28% i ostala aktiva sa 2%. U odnosu na 2010. godinu povećan je udio stalnih sredstava za 3 % u odnosu na 2010. godinu. Stalna sredstva pokazuju perspektivu rasta, na što ukazuje povećanje investicijske aktivnosti preduzeća. Rast stalnih sredstava generisan je rastom sredstava i postrojenja u pripremi na 970 mil BAM i građevinske infrastrukture za 407 mil BAM.

Vrsta aktive	Dec-10	Dec-11	Dec-12	Dec-13	Dec-14	Index (2014 vs. 2010)
Stalna sredstva	3.803.213	4.062.424	4.411.739	4.916.113	5.400.946	▲ 42%
Odložena porezna sredstva	242	261	462	357	507	
Tekuca sredstva	1.797.286	2.105.195	2.090.790	2.077.931	2.119.535	▲ 18%
Gubitak iznad visine kapitala	85.948	101.207	135.942	135.932	161.610	▲ 88%
Poslovna aktiva	5.686.689	6.269.087	6.638.932	7.130.332	7.682.598	▲ 35%
Kapital	3.287.542	3.494.765	3.531.923	3.734.236	3.782.423	▲ 15%
Dugoročna rezervisanja	218.949	254.573	274.544	337.338	390.400	▲ 78%
Dugoročne obaveze	685.386	738.495	872.815	1.090.459	1.565.230	▲ 128%
Odložene porezne obaveze	181	1.218	1.359	3.358	3.026	
Kratkoročne obaveze	1.442.557	1.687.441	1.854.600	1.855.873	1.811.804	▲ 26%
Pasivna vremenska razgranic	51.832	65.616	78.044	85.573	109.077	▲ 110%
Odložene porezne obaveze	243	26.874	25.709	23.399	20.700	
Poslovna pasiva	5.686.689	6.268.982	6.638.994	7.130.236	7.682.659	▲ 35%

Tabela broj 5: Poslovna aktiva MSP- 2010-2011., www.afp.ba, 30.3.2015.

Imovina preduzeća krajem 2010. godine se finansirala vlastitim kapitalom u udjelu od 58%, dugoročnim obavezama sa 12% i kratkoročnim obavezama sa 25%. U odnosu na 2010. godinu, u 2014. godini došlo je do nepovoljnih kretanja, tako da se udio kapitala smanjio, dok su obaveze porasle, odnosno povećao se nivo zaduženosti preduzeća.

Dugoročna pokrivenost stalnih sredstava ((kapital+dugoročne obaveze)/ stalna sredstva) se kretala iznad 100% u periodu od 2010. do 2012. godine, da bi u 2013. i 2014 godini opala na 99%. To znači da se u posljednje dvije godine dio stalnih sredstava finansirao iz kratkoročnih izvora, što može inicirati buduće finansijske probleme.

Ukoliko se poveća udio stalne imovine koja se finansira kratkoročnim izvorima finansiranja, to može značiti da neka preduzeća mogu biti u ozbiljnim problemima pri generisanju prihoda dovoljnih za servisiranje kratkoročnih obaveza.

000 BAM	Dec-10	Dec-11	Dec-12	Dec-13	Dec-14
Stalna sredstva	5.686.689	6.269.087	6.638.932	7.130.332	7.682.598
Kapital	3.287.542	3.494.765	3.531.923	3.734.236	3.782.423
Dugorocne obaveze	685.386	738.495	872.815	1.090.459	1.565.230
Kratkorocne obaveze	1.442.557	1.687.441	1.854.600	1.855.873	1.811.804
<i>Kapital/Aktiva</i>	58%	56%	53%	52%	49%
<i>Dugoročne obaveze/Aktiva</i>	12%	12%	13%	15%	20%
<i>Kratkoročne obaveze/Aktiva</i>	25%	27%	28%	26%	24%
<i>Dugoročni izvori/Stalna sredstva</i>	104%	104%	100%	98%	99%

Tabela broj 6: Izvori finansiranja poslovne aktive, finansijski izvještaji dostupni na službenoj stranici, www.afip.ba, 15.4.2015.

FINANSIJSKI REZULTATI PREDUZEĆA

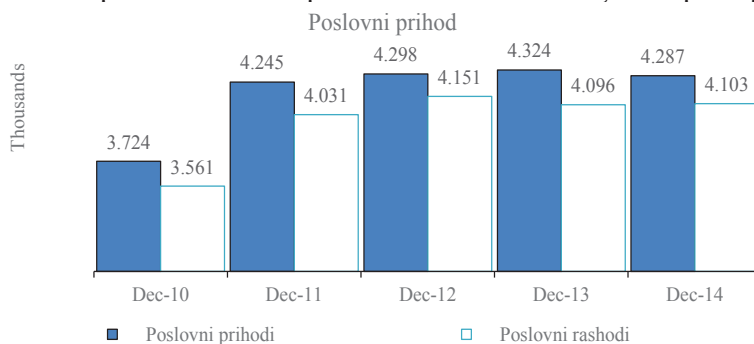
U nastavku se analizira skup indikatora iz bilansa uspjeha, koji indiciraju učinkovitost poslovanja. Za te se svrhe koriste podaci o ukupnim prihodima, ukupnim rashodima, te dobiti i gubitku prije oporezivanja.

'000 BAM	Dec-10	Dec-11	Dec-12	Dec-13	Dec-14	Index 2014 vs 2010	Index 2014 vs. 2013
Poslovni prihodi	3.724.074	4.245.137	4.297.709	4.323.915	4.286.992	▲ 15%	▼ -1%
Poslovni rashodi	-3.561.393	-4.031.449	-4.151.203	-4.095.731	-4.102.755	▲ 15%	▲ 0%
Bruto dobit (Gross margin)	162.680	213.688	146.506	228.184	184.237	▲ 13%	▼ -19%
Finansijski prihodi	60.534	46.642	57.249	52.778	52.175	▼ -14%	▼ -1%
Finansijski rashodi	-93.365	-82.862	-93.536	-58.508	-65.481	▼ -30%	▲ 12%
Neto finansijski prihodi	-32.831	-36.220	-36.287	-5.729	-13.305	▼ -59%	▲ 132%
Neto ostalih prihoda i rashoda	-23.133	-10.682	-37.362	-29.949	-40.733	▲ 76%	▲ 36%
Neto prihodi iz promjene rac po	-4.379	-1.356	-5.773	-3.118	-11.829	▲ 170%	▲ 279%
Neto prihodi iz osnova uskladziv	-9.811	-504	-13.514	-7.565	1.146	▼ -112%	▼ -115%
EBT (dobit prije poreza)	92.526	164.926	53.570	181.821	119.516	▲ 29%	▼ -34%
Porezni rashodi	-9.766	-13.995	-13.977	-14.831	-15.309	▲ 57%	▲ 3%
Neto dobit perioda	82.760	150.931	39.593	166.990	104.207	▲ 26%	▼ -38%

Tabela broj 7: Pregled elemenata bilansa uspjeha 2010-2014.

Iako je broj preduzeća u 2014. godini povećan, poslovna aktivnost preduzeća, posmatrano u periodu 2014 vs 2013, je smanjena. Ostvareni prihodi u 2014. godini su manji za -1% u odnosu na prethodnu godinu. Dinamika ostvarenih prihoda pokazuje da je poslovna aktivnost u 2010. godini znatno niža u odnosu na 2014. godinu (rast za 15%). Od 2010. godine poslovna aktivnost pokazuje trend blagog rasta, da bi u 2014. godini doživjela blagi pad. Bruto marža, posmatrana kao razlika između prihoda prodatih proizvoda i materijalnih troškova proizvoda takođe je u 2014 zabilježila

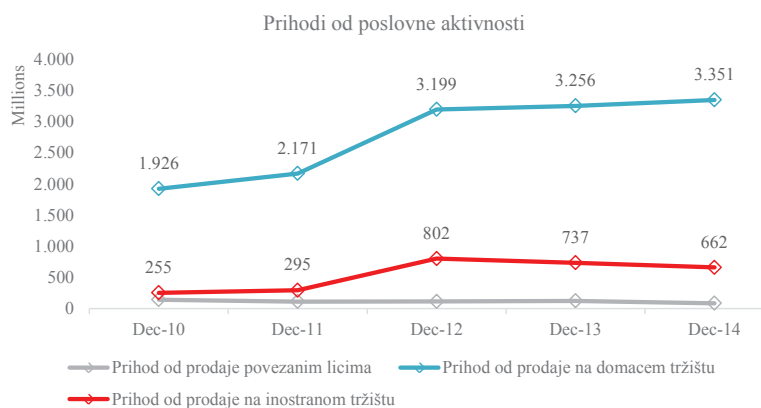
pad od 14%, što pokazuje izuzetno negativan trend u „varijabilnom djelu“ strukture bilnsa uspjeha preduzeća. S druge strane, poslovni rashodi u posmatranom periodu nisu su pratili dinamiku kretanja ukupnih prihoda.

Grafikon broj 1: Pregled poslovnih prihoda

Dobit prije oporezivanja u 2014. godini je manja u odnosu na 2013. godinu za 3%, dok je u odnosu na 2010. godinu veća za 29%. Međutim, posebno negativno se ocjenjuje povećanje ostalih rashod za dva i pol puta, a generisano troškovima od prodaje slatnih sredstava. Ovo ukazuje na problem većeg broja preduzeća koja posluju sa gubitkom. To se reflektuje na ukupan neto rezultat koji je, iako pozitivan, u 2014. niži za čak 38% u odnosu na 2013. godinu, kada je imao svoju maksimalnu vrijednost u posmatranom periodu (2010-2014.).

Važno je naglasiti da je pad prihoda od poslovne aktivnosti u 2014 godini uzrokovan padom plasmana međunarodnim tržištima od 10% odnosno 74 mil BAM.

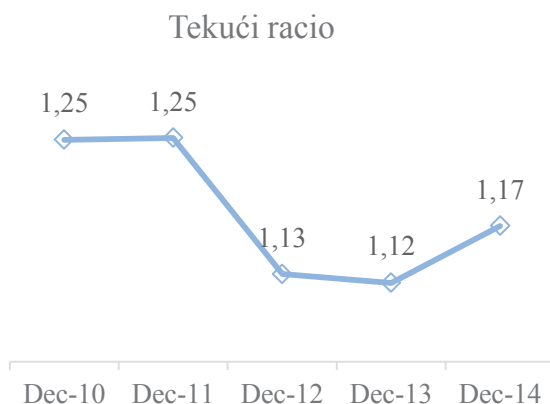
Grafikon broj 2: Struktura prihoda od poslovne aktivnosti

RACIA LIKVIDNOSTI

Tekući racio likvidnosti ili racio opšte likvidnosti – pokazuje mogućnost izmirenja kratkoročnih odnosno tekućih obaveza, računa se po formuli:

$$\text{Tekući racio} = \text{Tekuća sredstva} / \text{Tekuće obaveze}^1$$

Izračunavanjem ovog pokazatelja dolazi se do informacije sa koliko novčanih jedinica tekuće imovine je pokrivena svaka novčana jedinica obaveza. Tekući racio opće likvidnosti spada u grube testove likvidnosti, jer cjelokupnu obrtnu imovinu (gotovinu, potraživanja i zalihe) poistovjećuje sa likvidnom imovinom. Utvrđeni rezultati pokazuju nezavidno pokriće tekućih obaveza tekućom imovinom. Ovakvi rezultati nisu indikatori koji pokazuju sigurnost interesa povjerilaca MSP preduzeća u HNK.

Poželjni racio za ovaj slučaj je 2:1

Grafikon broj 3: Tekući racio likvidnosti

Racio reducirane likvidnosti / (eng. Acid ratio) – je odnos između obrtnih sredstava (tekuća sredstva) umanjenih za zalihe i AVR i ukupnih kratkoročnih (tekućih) obaveza. Formula za ovaj racio glasi:

$$\text{Reducirani racio} = \text{Obrtna sredstva} - (\text{Zalihe} + \text{AVR}) / \text{Kratkoročne obaveze}^2$$

1 Racio analiza – Ekonomski fakultet Kragujevac

2 Ivaniš, M., *Uvod u korporativne finansije i tehnike upravljanja korporativnim finansijama*, Univerzitet Singidunum, Beograd.

Ovaj pokazatelj značajan jer respektuje heterogenost obrtnih sredstava – sa aspekta konvertibilnosti u gotovinu. Stavljanje u odnos obrtnih sredstava uz umanjenje zaliha dobije se rigorozniji pokazatelj likvidnosti.

Grafikon broj 4: Racio reducirane likvidnosti

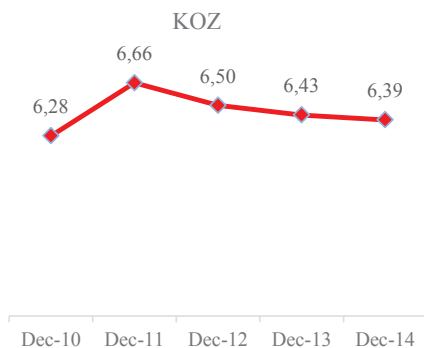
POKAZATELJI POSLOVNE AKTIVNOSTI

Ovdje se izračunavaju pokazatelji koji pokazuju koliko preduzeća efikasno koriste svoja sredstava (aktivu). Poseban je akcenat na mjerenju efikasnosti naplate potraživanja i obrta zaliha.

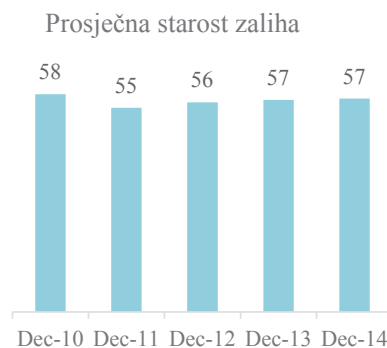
Koeficijent obrta zaliha (KOZ), po formuli:

$$\text{KOZ} = \text{Troškovi realizacije} / \text{Zalihe}$$

365: KOZ = prosječna starost zaliha na skladištu

Grafikon broj 5: Koeficijent obrta zaliha

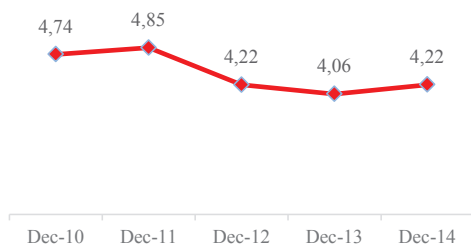
Grafikon broj 6: Prosječna starost zaliha

Koeficijent obrta kupaca (KOK) koji se dobija po formuli:

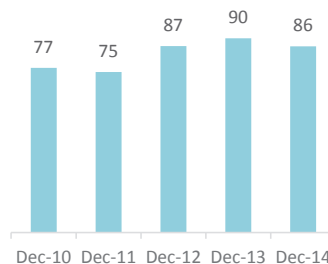
$$\text{KOK} = \text{Realizacija} / \text{Prosječan saldo kupaca}$$

$$365 : \text{KOK} = \text{Prosječan period naplate}$$

KOK

Prosječan period naplate

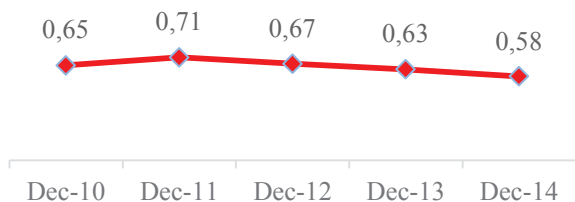

Grafikon broj 7: Koeficijent obrta kupaca Grafikon broj 8: Prosječan period naplate

Koeficijent obrta ukupne aktive (KOUA) koji se dobija:

$$\text{KOUA} = \text{Realizacija} / \text{Ukupna aktiva}$$

Koeficijent obrta ukupne aktive

Grafikon broj 8: Koeficijent obrta ukupne aktive

Pokazatelji finansijske strukture ili racia menadzmenta zaduzenosti – koji ukazuju na strukturu izvora kapitala, tj. sopstveni u odnosu pozajmljeni kapital

Racio zaduzenosti (RZ) po formuli:

$$\text{RZ} = \text{Pozajmljeni kapital} / \text{Ukupna aktiva}$$

	Dec-10	Dec-11	Dec-12	Dec-13	Dec-14
Obaveze koje se mogu konvertovati u kapital	2.218	12.428	15.716	15.716	36.84
Poslovna aktiva	5.686.689	6.269.087	6.638.932	7.130.33	7.682.598
Racio zaduženosti	0,04%	0,20%	0,24%	0,22%	0,48%

Tabela broj 8: Racio zaduženosti

Racia profitabilnosti/Rentabilnosti – koji odražavaju kombinovane efekte likvidnosti, menadžmenta aktive i menadžmenta zaduženosti na ostvarene poslovne rezultate.

Bruto profit od realizacije, po formuli:

$$BP = \text{Bruto dobit/Realizacija}$$

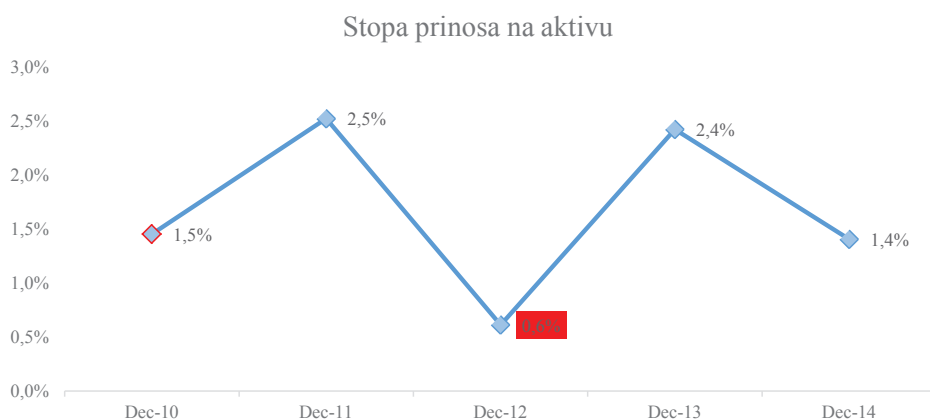
Kao pokazatelj iznosa profita na novčanu jedinicu realizacije

	Dec-10	Dec-11	Dec-12	Dec-13	Dec-14
Bruto profit od realizacije	2,5%	3,9%	1,2%	4,2%	2,8%

Tabela broj 9: Bruto profit od realizacije

Stopa prinosa na ukupnu aktivu (SPUA), po formuli:

$$SPUA = \text{Neto dobit/Prosječna aktiva}$$

Grafikon broj 10: Stopa prinosa na aktivu

Odabrani relativni pokazatelji učinkovitosti sektora

Tabela broj 6: Osnovni podaci po djelatnostima sektora

Područja djelatnosti	Broj zaposlenih	Broj zaposlenika	% učešće u ukupnoj aktivni sektora
Ribarstvo	9	38	0,1%
Poljoprivreda, lov i sumarstvo	69	673	1,6%
Rudarstvo	23	104	0,2%
Preradivacka industrija	413	5.976	17,9%
Snabdijevanje el energijom	58	2.453	18,2%
Gradjevinarstvo	181	1.986	3,8%
Trg.na vel.i malo	865	6.378	16,0%
Ugostiteljstvo	129	999	3,4%
Saobraćaj, skladištenje i veze	179	3.383	7,8%
Finansisko posredovanje	13	31	0,1%
Poslovanje nekretninama	324	3.358	26,4%

Područja djelatnosti	Broj zaposlenih	Broj zaposlenika	% učešće u ukupnoj aktivni sektora	Dobit 2014 '000 BAM
Ribarstvo	9	38	0,1%	-453
Poljoprivreda, lov i sumarstvo	69	673	1,6%	-1.465
Rudarstvo	23	104	0,2%	181
Preradivacka industrija	413	5.976	17,9%	-27.083
Snabdijevanje el energijom	58	2.453	18,2%	3.899
Gradjevinarstvo	181	1.986	3,8%	4.835
Trg.na vel.i malo	865	6.378	16,0%	57.265
Ugostiteljstvo	129	999	3,4%	-3.710
Saobraćaj, skladištenje i veze	179	3.383	7,8%	15.448
Finansisko posredovanje	13	31	0,1%	19
Poslovanje nekretninama	324	3.358	26,4%	54.154

	Tekući racio				Racio reducirane likvidnosti				KOZ				Prosječna starost zaliha			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Ribarstvo	1,40	1,52	0,75	0,65	0,50	0,44	0,26	0,22	0,21	1,20	0,75	1,01	1,19	305	489	242
Poljoprivreda, lov i sumarstvo	1,25	1,10	1,09	0,99	0,69	0,57	0,55	0,42	0,42	2,69	2,96	3,02	2,95	136	123	121
Preradivačka industrija	0,98	0,94	0,95	1,08	0,63	0,63	0,61	0,74	0,68	4,12	4,81	3,67	3,41	89	76	99
Snabdijevanje el energijom	1,38	1,25	1,02	0,90	0,74	0,68	0,55	0,44	0,51	4,39	4,27	4,70	4,45	83	85	78
Gradjevinarstvo	1,65	1,32	1,38	2,45	2,31	1,51	1,22	1,28	2,33	26,03	35,80	37,34	39,58	14	10	10
Trgna vel. i malo	1,40	1,67	1,31	1,22	1,13	0,83	1,34	1,03	0,81	2,75	3,95	4,18	3,59	133	92	87
Ugostiteljstvo	1,33	1,36	1,42	1,44	1,44	0,83	0,83	0,86	0,84	5,44	5,59	5,47	4,83	67	65	67
Saobraćaj, skladištenje i veze	0,41	0,42	0,37	0,32	0,20	0,29	0,31	0,27	0,22	4,50	4,55	4,50	4,59	81	80	81
Finansisko posredovanje	1,26	1,63	1,52	1,53	1,75	1,18	1,56	1,45	1,46	33,24	45,08	41,36	43,34	11	8	9
Poslovanje nekretninama	2,34	1,60	0,98	1,37	1,50	2,30	1,59	0,96	1,36	57,65	86,17	53,93	116,68	6	4	7
	0,85	0,99	0,92	0,81	0,83	0,68	0,79	0,77	0,73	7,54	6,65	7,02	7,79	48	55	52

	Koefficient obrta ukupne aktive				Bruto profit od realizacije				Stopa prinosa na aktivu			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Ribarstvo	52%	38%	35%	23%	25%	-4%	-6%	-106%	-19%	-17%	-2%	-2%
Poljoprivreda, lov i sumarstvo	34%	37%	39%	41%	42%	-1%	-2%	-8%	0%	0%	-1%	-3%
Rudarstvo	59%	50%	46%	42%	48%	4%	-4%	0%	6%	3%	2%	-2%
Preradivačka industrija	89%	92%	92%	81%	76%	0%	1%	-4%	-4%	-3%	0%	1%
Snabdijevanje el energijom	33%	30%	31%	39%	34%	10%	-4%	-11%	11%	1%	3%	-1%
Gradjevinarstvo	27%	30%	24%	60%	60%	3%	30%	30%	-1%	3%	1%	9%
Trgna vel. i malo	129%	142%	140%	131%	133%	3%	4%	3%	4%	3%	3%	5%
Ugostiteljstvo	18%	18%	17%	17%	14%	-9%	-2%	-5%	-3%	-10%	-2%	0%
Saobraćaj, skladištenje i veze	54%	59%	60%	61%	61%	3%	4%	5%	5%	4%	2%	2%
Finansisko posredovanje	21%	19%	15%	28%	29%	9%	8%	6%	-3%	1%	2%	1%
Poslovanje nekretninama	53%	54%	49%	13%	10%	3%	7%	6%	39%	27%	2%	4%

ZAKLJUČAK

Kako se iz cijelog rada može zaključiti nedostaju strukturalne reforme MSP-u u HNK za unapređenje ambijenta za poslovanje. Treba istaknuti da je utjecaj svjetske ekonomske krize značajno utjecao na smanjenje privredne aktivnosti kako u cijeloj FBiH, tako i u HNK.

Iz prezentiranih podataka može se vidjeti da je najveći pad prihoda bio u 2010. Nakon toga prihodi se dostižu oporavak 2013.

Kada su u pitanju područja djelatnosti primjetno je da je prerađivačka industrija i sektori ribolova zabilježili pad.

Kod strukture prihoda prodaja od povezanih licima imala je najveći rast 2012, dok od decembra 2013. do decembra 2014. imaju kontinuitet. Prihodi od prodaje na inostranom tržištu imali su stagnaciju decembra 2010. i 2011. lagani rast ide do 2014.

Na osnovu svega iznesenog može se zaključiti da su u većini sektora prisutni problemi finansiranja imovine. U većini perioda smanjen je udio vlastitog kapitala, povećao se nivo zaduženosti, smanjen je koeficijent likvidnosti i istovremeno povećan broj dana naplate potraživanja. A to vodi zaključku da su preduzeća u nizu posmatranih godina susreću sa problemom izmirivanja kratkoročnih obaveza.

Na osnovama prezentiranih rezultata istraživanja može se izvući zaključak da je stanje privrede u HNK pogoršano. Finansijska nestabilnost preduzeća uz nedostatak strukturnih reformi i dalje će nositi pogoršanje konkurentnosti.

LITERATURA

1. Avlijaš, R., *Preduzetništvo i menadžment malih i srednjih preduzeća*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008.
 2. Brnjas, Z., *Od male privrede do velikog biznisa*, Omega, Beograd, 1999. Ministarstvo privrede HNK, *Strategija razvoja malog i srednjeg poduzetništva u Hercegovačko-neretvanskom kantonu 2012-2020*, Mostar, 2012.
 3. Ministry of Tourism and Culture, Ontario, *Ontario Tourism Investment Attraction*, Research Study, 2009, , preuzeto: www.mtc.gov.on.ca
 4. Pavlović, N., Bugar, D., *Koegzistencija malih i velikih preduzeća u savremenoj privredi*, Naučnostručni časopis „Menadžment, inovacije i razvoj”, br. 6, 2008.
 5. Žuljević, A., *Inovacije kao faktor stvaranja novih poslovnih prilika, rasta MSP, te lakše ekonomske integracije BiH u EU*, doktorska disertacija, Mostar, 2008.
 6. Ministarstvo privrede HNK, *Strategija razvoja malog i srednjeg poduzetništva u Hercegovačko-neretvanskom kantonu 2012-2020*, Mostar, 2012.
 7. Ministry of Tourism and Culture, Ontario, *Ontario Tourism Investment Attraction*, Research Study, 2009, , preuzeto: www.mtc.gov.on.ca
 8. Pavlović, N., Bugar, D., *Koegzistencija malih i velikih preduzeća u savremenoj privredi*, Naučnostručni časopis „Menadžment, inovacije i razvoj”, br. 6, 2008.
- Scheedy, E., *Start and Run Home Based Business*, Self. Council Ltd., 2001.
- Pavlović, N., Bugar, D., *Koegzistencija malih i velikih preduzeća u savremenoj privredi*, Naučnostručni časopis „Menadžment, inovacije i razvoj”, br. 6, 2008.
- www.europa.eu, Delegation of the European Commission , Bosnia and Herzegovina Progress Report 2007, 2008 and 2009.

HERMENEUTIKA I SAZNANJE SAVREMENIH DRUŠTAVA
HERMENEUTICS AND KNOWLEDGE OF MODERN SOCIETIES

Nezir Krčalo
Fatima Klepić

Fakultet za upravu u Sarajevu
pridružena članica Univerziteta u Sarajevu
Igmanska 40 A, 71 000 SARAJEVO
nezir.krcalo@fu.unsa.ba
fatima.klepic@fu.unsa.ba

SAŽETAK

Hermeneutika se bavi problemom razumijevanja i tumačenja tekstova, učenja, događaja, itd. Pritom se postavljaju pitanja: reproducira li tumač ono što tumači ili on u svom tumačenju sudjeluje stvaralački? Unosi li tumač vlastite pretpostavke pri tumačenju, npr. umjetničkog djela, filozofskog teksta, povijesnog događaja? Svako razumijevanje (tumačenje) uvijek je nešto više od puke reprodukcije. Razumijevanje je uvijek moguće samo uz pretpostavku da se u igru uvode vlastite pretpostavke, i individualne i društveno-povijesne. Da se pravilno razumijevala i primijenjivala misao Karla Marxa zasigurno je da dio čovječanstva ne bi imao komunističke „sisteme“, već dobro uređene političke sisteme.

Ključne riječi: dijalektika, povijest, razumijevanje, komunizam, lokalna samouprava.

ABSTRACT

Hermeneutics is the branch of knowledge that deals with the problem of understanding and interpretation of texts, learnings, events, and so on. The question is whether the interpreter reproduces what he interprets or in his interpretation he participates creatively? Or, does the interpreter during his

interpretation, eg. a work of art, a philosophical text or a historical event, bring his own assumptions? Any kind of understanding (interpretation) is always more than mere reproduction. Understanding is always possible only under the assumption that there are both its own assumptions, and individual and social-historical. If the thought of Karl Marx had properly understood and applied, it is certainly that a part of humanity would not have had communist “systems”, but it would have had well organized political systems.

Keywords: dialectics, history, understanding, Communism, local government.

UVOD

Svako je razumijevanje pod utjecajem predrzumijevanja koje unosi onaj koji razumijeva. To je neizbježni hermeneutički krug. Da bi se razumio dio, mora se razumjeti cjelina, i da bi se razumjela cjelina, moraju se razumjeti njeni dijelovi. Tako, Gadamer navodi primjer učenja nekog stranog jezika za razumijevanje hermeneutičkog kruga i predrasuda koje su nužne za njegovo postojanje. Kad vidimo rečenicu, prvo shvaćamo njezino značenje, a onda se na osnovu te cjeline kreće na dijelove, koji se razumiju uz pomoć cjeline, ispravljaju kako je potrebno, da bi se na kraju ponovno došlo do cjeline. Bitno je naglasiti kako ne možemo potpuno odvojiti „izvornik“ od interpretacije. Ne možemo isključiti sama sebe. Sve duhovne znanosti osobito, ali i sve prirodne znanosti, moraju uzeti uobzir da je njihovo razumijevanje problema uvijek uvjetovano predrzumijevanjem, a ta su opet povijesno uvjetovana s vremenom i kulturom.

1. Povijesna dimenzija hermeneutike

Platonove refleksije o porijeklu, metodama i svrsi umijeća tumačenju su mnogo aktuelnije nego što se to obično pretpostavlja. Prema Platonovom mišljenju, i pored uloženog hermeneutičkog napora, koji podrazumijeva i angažovanje izuzetnih intelektualnih sposobnosti tumača, i vrlo rafiniranu metodologiju, kojom se on koristi, ne može se doći do postavljenog cilja i pri tom biti apsolutno siguran da vlastita interpretacija pogađa ono što je pisac mislio, dok je stvarao svoje delo. Stoga, on predlaže prestanak bavljenja onim što „tuđi glas“ saopćava, i okretanje ka samim stvarima, i vlastitom utvrđivanju istine o njima.

Platon, dakle, osporava čitav poduhvat tumačenja kao nešto što nije vrijedno preduzeti, budući da mu nedostaju kako postojana rešenja, tako i teorijska validnost. Štaviše, on je smatrao da pisana riječ uopće, uključujući i literarna djela i njihova tumačenja, ne može da prenese istinsko znanje, jer za njega znanje podrazumijeva sposobnost da se nečiji pogledi artikulišu i odbrane pred drugima, što zahtijeva da oni budu testirani u živom, usmenom filozofskom dijalogu, koji predstavlja postojan kritički rad sagovornika na pojmovnoj artikulaciji i preispitivanju validnosti ponuđenih argumenata.

Platonovo stanovište u pogledu cilja umijeća tumačenja može se aktuelizovati i u svjetlu modernih i savremenih rasprava o predmetu, statusu i svrsi hermeneutike. Poput predstavnika „subjektivističke“ hermeneutike, počevši od Fridriha Šlajermahera da sve do Dejvida Hirša, i Platon smatra da je cilj ispravnog tumačenja razumijevanje onoga šta je autor namjeravao da kaže, ali se od njih razlikuje po tome što je siguran da je takav poduhvat neizvodiv, to jest da tumač nikada ne može sa potpunom izvjesnošću znati šta je tačno pisac namjeravao reći. Ni za jednu interpretaciju ne može se kazati da je u potpunosti ispravna, i da barem nekim svojim „dijelom“ ne griješi, jer se ni za jednu ne može utvrditi da je kadra da se sasvim „stopi“ sa mentalnim stanjem autora, dok je ovaj stvarao djelo, koje je predmet tumačenja. Ovim svojim stavom, prema kojem je nemoguće sasvim tačno pogoditi namjeru autora, Platon se približava poziciji objektivističke hermeneutike, čije je najznačajniji predstavnik u savremenoj filozofiji Hans G. Gadamer.¹

Postavlja se pitanje koji su razlozi Platona doveli do takvog zaključka o smislu i vrijednosti vještine tumačenja. Odsutnost pisca, koji, stoga, nije u stanju da nam objasni smisao svojih riječi, polisemičnost samog jezika, vremenska distanca jesu najvjerojatnije razlozi koji su Platona naveli na to da smatra da se cilj vještine tumačenja nikada sasvim ne može ostvariti. Povrh toga, taj zadatak nije moguće realizovati i zato što svako tumačenje polazi od nekog vlastitog stajališta kojeg se tumač nikako ne može osloboditi tokom interpretativnog procesa.

Tekstovi govore „tuđim glasom“, a kada se protumače sopstvenim, nužno se unose vlastita mišljenja, vlastite predstave, vlastiti pojmovni aparat. Platon je, čini se, mada posredno, došao do ovog tačnog uvida. Mora li pak ovo

¹ Eden, Katty (1987), *Hermeneutics and the Ancient Rhetorical Tradition*, *RHETORICA. A Journal of the History of Rhetoric*, Vol. V, No. 1: 59-87.

da bude „nedostatak“ svakog tumačenja, koji interpretator nije u stanju da pretvori u vlastitu korist? Zar on nije kadar da protumači neki tekst, tako što će preispitivati smisao onoga što je u njemu kazano, a to ne mora biti reproduktivnog, već je često i produktivnog karaktera.

Do istine o samim stvarima, doduše, moramo doći sami, ali često inspirisani, motivisani ili pak podučeni riječima autora teksta, ukoliko smo uopće otvoreni i spremni da čujemo šta nam oni to govore.

2. Hermeneutika i dijalektika

Ove dvije metode su u odnosima uzajamne zavisnosti. Dijalektika od hermeneutike zavisi u pogledu smisla: bilo čega što ima za predmet pa i sopstvenog smisla kao metode. Hermeneutika, sa svoje strane, zavisi od dijalektike u pogledu svog učinka: jer ona prvo postavlja svoj rezultat kao mogućnost, za koju vjeruje da je stvarnost. A dijalektika se upravo bavi mogućim smislom, jer tek ona može da ga razvrsta u sferu istine ili neistine. Dijalektika se ne bavi umnim istinama, jer su ove njen rezultat, što znači da se njima bavila dok su važile kao *moгуće* istine.

Komplementarnost dvije metode je jasna po tome što je za hermeneutiku smisao u biću, a za dijalektiku je istina u sferi smisaonog. Za obje metode posredovanje i postavljanje čine zajedničke principe funkcionisanja. A razlika je u tome što hermeneutika posreduje ono što jeste da bi postavila odgovor: šta je to – što jeste, dok dijalektika izvodi posredovanje postavke da bi postavila njegovu imanentnu istinu. Rezimirajući, dakle, karaktere metoda možemo reći:

- 1) Pitanje: *šta je stvarnost?* – nije dijalektičko, nego je hermeneutičko. Ono nema smisla ako to nešto nije neodređeno. Pitanje dijalektike je: da li je to (stav, mišljenje) istinito? Ono nema smisla ako ono o čemu je pitanje nije određeno ili svedeno.
- 2) Izgradnja sistema nije posao dijalektike, nego hermeneutike. Prema tome, ma koliko hermeneutička filozofija bila protiv „zavjeta epistemologije“, hermenutička metoda jedino može da, kao nužna komponenta epistemologije bude ukalkulisana u nadu njegovog ostvarenja.
- 3) Sistem, teorija ili stav nije predmet hermeneutike nego dijalektike. Dijalektici pripada pitanje: *da li je ovo istinito?*

- 4) Princip totaliteta je konstitutivan princip hermeneutičke svijesti, po principu: sve u jedno, kao princip prevođenja mnoštva u medijum jednog smisla.
- 5) Princip totaliteta istine je regulativ dijalektičkog mišljenja po principu: sve iz jednog. Dijalektika tim putem postavlja smisao u sferu istine ili neistine.

Hermeneutička i dijalektička metoda pored identiteta u univerzalnosti nalaze se:

- (a) u odnosu komplementarnosti u svakom slučaju saznanja;
- (b) u tom odnosu moraju da rade u bilo kojoj filozofiji, pa čak i u onima koje programski napadaju bilo hermeneutiku ili dijalektiku.
- (c) s obzirom na njihove komplementarne odnose kao i uporedno odmjerene karaktere, iz perspektive unaprjeđenja metodološke samosvijesti nema racionalnog smisla istrajavati na polemičkim konfrontacijama između osnovnih pravaca savremene filozofije.

Preostaje nam da se držimo odnosa njihovog hermeneutičkog i dijalektičko-kritičkog posredovanja. To je jedini produktivan put na raspolaganju za sanaciju šteta koje je filozofija do sada imala od nelegitimnih pretenzija na univerzalnost bilo kog pravca uzetog za sebe.

3. Hermeneutičko značenje vremenskog odstojanja

Sjetimo se hermeneutičkog pravila da se cjelina mora razumjeti iz pojedinačnog, a pojedinačno iz cjeline. Porijeklo ovog pravila je u antičkoj retorici i, zahvaljujući novovjekovnoj hermeneutici, ono je iz govorništva prenijeto na umješnost razumijevanja. Anticipacija smisla, u kojoj se misli na cjelinu, dolazi do eksplicitnog razumijevanja tako da dijelovi, koji se određuju polazeći od cjeline, sa svoje strane određuju i ovu cjelinu.

Vrijeme je noseća osnova događanja u kojem se korijeni sadašnje. Kada je u pitanju povijesna slika svijeta, sasvim je naivna pretpostavka historizma da se moramo prenijeti u duh vremena nekog povijesnog događaja da bismo se mogli probiti do historijskog objektiviteta. Radi se, međutim, o tome da se odstojanje vremena spozna kao pozitivna i produktivna mogućnost razumijevanja. To vremensko odstojanje, koje omogućava filtriranje, nije

neka zaključna veličina, već se nalazi u stalnom kretanju i širenju. Zajedno sa negativnom stranom tog filtriranja, koja dolazi sa vremenskim odstojanjem, imamo istovremeno i pozitivnu stranu za razumijevanje. Ono doprinosi ne samo odumiranju predrasuda partikularne prirode već i istupanju onih misaonih tokova koji doprinose istinskom razumijevanju.

Pravo kritičko pitanje hermeneutike je razlučivanje istinskih predrasuda, pod kojima razumijevamo, od pogrešnih, pod kojima pogrešno razumijevamo. Ovo ništa ne može da razluči osim vremensko odstojanje. Potrebno je otkriti sopstvene predrasude koje vode razumijevanju kako bi predaja sa svoje strane dobila na vrijednosti. Predrasudu izdvojiti, znači suspendovati je u njenom važenju. Jer dok nas neka predrasuda određuje, mi je ne znamo i ne sumnjamo u nju kao u sud.²

Prvo čime započinje razumijevanje je to da nam se nešto obraća. To je najvažniji od svih hermeneutičkih uslova. Sada znamo što se time hoće: temeljna suspenzija sopstvenih predrasuda. A svaka suspenzija sudova, a pogotovo predrasuda, posjeduje strukturu pitanja. Bit pitanja je otkrivanje i otkrivenost mogućnosti, tj. kako pomiriti historijsko i povijesno. Zbiljski historijski predmet nije predmet, već jedinstvo prošlosti i budućnosti, a stvari primjerena hermeneutika bi u samom razumijevanju trebala dokazati zbilju povijesti.

Kad god sa historijske distance pokušamo da razumijemo neku historijsku pojavu tad nam slijedi upadanje u tzv. hermeneutičku situaciju. Ali zadobijanje svijesti o nekoj situaciji je uvijek težak zadatak. Pojam situacije karakteriše zapravo to da se nalazimo nasuprot njoj, i stoga o njoj ne možemo imati neko predmetno znanje. To važi i za hermeneutičku situaciju, tj. situaciju u kojoj se nalazimo prema predaji, koju treba da razumijemo. Stoga u pojam situacije spada i pojam *horizonta*. Horizont je vidokrug koji obuhvata i uključuje sve što je vidljivo s jedne tačke. Imati horizont znači: ne biti ograničen na najbliže, već moći vidjeti dalje od toga. Onaj ko ima horizont, umije u okviru svog horizonta pravilno da ocjeni značenje svih stvari u pogledu blizine i daljine, veličine i malešnosti. U skladu s tim, izrada hermeneutičke situacije znači zadobijanje pravog horizonta pitanja za pitanja koja nam se postavljaju u vezi sa predajom.

2 Gadamer, H.G., *Istina i metoda*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978. str. 324.

4. Dijalektika povijesti

Ne postoji linearni kontinuitet toka historijskog vremena. Svaka historijska epoha ima svoj zamajac kretanja čija priroda uslovljava prirodu historijskog kretanja i samim tim njegov pravac. Glavni zamajac kapitalističkog vremenovanja je brzina obrta kapitala. To je ono što uslovljava tok, dinamiku i kvalitet odvijanja vremena u kapitalizmu. Specifičnost kapitalističkog vremenovanja je u tome, da ono uništava evoluciju živog sveta i historijsko vremenovanje tako što pretvara evoluciju i historiju u mehaničko događanje, što znači u pozitivno ništa. Kapitalističko vremenovanje ima mehanički oblik i destruktivni karakter. Ono nije životvorno, već ništeće vremenovanje. Sve brže odvijanje kapitalističkog vremena dovodi do toga da sve brže ističe historijsko i životno vrijeme čovečanstva. Ono bitno što se događa u kapitalizmu nije stvaranje humanog svijeta i povećavanje izvjesnosti ljudskog opstanka, već uništavanje prirode i čovjeka kao biološkog i humanog bića i stvaranje tehničkog svijeta. U prethodnim historijskim periodima vrijeme je teklo unaprijed. Sve dramatičnije klimatske promjene i uništenje života na planeti dovode do toga da realno vrijeme, a to znači vrijeme života čovječanstva, ne teče više unaprijed, već je počelo da teče unazad od nultog ekološkog graničnika čijim je prekoračenjem sudbina čovječanstva zapečaćena. Istovremeno, ekološki graničnik postao je granica humanističkoj vizionarskoj svijesti. Njegovim prekoračenjem nastaje egzistencijalna panika koja će dovesti do takve borbe za opstanak, u kojoj će biti uništeno sve ono što ljude čini ljudima, a prirodu životvornom cjelinom.

Kapitalizam nije konzervativan ni regresivan poredak. On ne nastoji da očuva postojeći svijet niti vraća čovječanstvo na prethodne oblike društvenog života, već je destruktivni poredak, što znači da uništava ne samo humanističko nasljeđe čovječanstva, već i sam život. Kapitalizam je specifični istorijski poredak po tome što je antihistorijski kao anti egzistencijalni poredak. Specifična priroda kapitalizma uslovljava specifičnost kapitalističkog razvoja i samim tim specifičnost njegove prolaznosti koja ima ništeći i totalitarni karakter. Kapitalizam „prevazilazi“ svoju historijsku prolaznost tako što ukida historiju pretvarajući historijsko vrijeme u mehanički proces i uništavajući čovjeka kao prirodno i historijsko biće. Kapitalizam ukida vremenovanje kao slobodarsku praksu čovjeka sa kojom se stvara budućnost. On je postao svojevrсна „crna rupa“ koja usisava prošlost i budućnost pretvarajući ih u pozitivno ništa. Nije slučajno što ideolozi

kapitalizma govore o „kraju historije“. Kapitalističko vremenovanje nema samo antihistorijski, već i antiegzistencijalni (mehaničko-destruktivni) karakter. Kapitalizam se ne nalazi samo ispod nivoa najnižih historijskih, već i ispod nivoa najnižih prirodnih oblika života.

5. Anticipiranje povijesti – Karl Marx

Kako je Marxova politička teorija nastala ponajprije kao geneza a potom i kritika kapitalizma, može se očekivati, da se, dokle god postoji kapitalizam, ne može govoriti o kraju marksizma u tom kritičkom smislu. Poput liječnika koji imaju paradoksalnu funkciju da izliječe pacijenta te tako ukinu svoj *raison d'être*, tako i marksisti imaju paradoksalan zadatak dokinuti kapitalizam ukidajući time sami sebe, odnosno marksizam. Kako je kapitalizam življi no ikada, može se očekivati da je prisutan i marksizam u jednakoj mjeri. Nije li riječ o tome, kako je upravo Marx predvidio raspad radničke klase i bujanje birokracije, kao što je i predvidio globalizaciju. Ono što je marksizam učinilo aktualnim i još važnijim jest, paradoksalno, sam kapitalizam, koji je omogućio velik materijalni napredak, ali je prouzročio još veće nejednakosti negoli u Marxovo doba. Prema Marxovoj zamisli razvoj socijalizma uvjetuju neke pretpostavke, odnosno on se ne može razviti u siromašnom okruženju bez srednje klase, on zahtijeva stručan, obrazovan, politički sofisticiran narod, napredne civilne institucije, dobro razvijenu tehnologiju te prosvijećenu liberalnu tradiciju i demokraciju. U protivnom, socijalizam će se izokrenuti u monstruožnu karikaturu kakav je bio staljinizam. Marx je, naprotiv, bio kritičan prema rigidnoj dogmatici, vojnom teroru, političkoj represiji te samovoljnoj i despotskoj državnoj moći.

Marx u svojim djelima nema projekciju budućnosti, pogotovo one koja bi bila lišena patnji, smrti, gubitka, neuspjeha, slomova itd. U njegovim djelima nema detaljnih opisa kako bi buduće komunističko društvo trebalo izgledati. Naime, projekcija budućnosti i poželjnoga budućega života pripada ponajprije području ideja, odnosno filozofiji idealizma, a Marxova filozofija materijalizma utemeljena je upravo na njezinoj kritici, stoga se za Marxa ne može tvrditi kako je, poput utopijskih socijalista, idealistički filozof s razvijenom idejom boljega svijeta koji dolazi. Utopijski planovi za Marxa su značili samo odvlačenje pozornosti od političkih zadataka sadašnjice.

Nadalje, umjetnost, religija, politika, pravo, rat, moralnost, povijesne promjene čine se tek odrazom ekonomske ili klasne borbe. Tvrdnja da se naposljetku sve svodi na ekonomiju svakako je očigledna istina. Prvi povijesni čin, piše Marx u Njemačkoj ideologiji, jest proizvodnja sredstava za zadovoljenje naših materijalnih potreba. Prije negoli učinimo bilo što, moramo jesti i piti. No marksizam u tom ide i mnogo dalje tvrdeći da materijalna proizvodnja nema samo fundamentalnu važnost u smislu da bez nje ne bi bilo civilizacije, već da ona u krajnjoj liniji određuje prirodu takve civilizacije. Općenito govoreći, kultura, pravo i politika klasnoga društva povezani su s interesima vladajuće društvene klase. Kao što i sam Marx piše u Njemačkoj ideologiji, klasa koja je vladajuća materijalna snaga društva istodobno je i vladajuća intelektualna snaga. Međutim, upravo je kapitalizam, a ne marksizam redukcionistički u ekonomskom smislu, jer kapitalizam je taj koji vjeruje u proizvodnju radi nje same. Marx naprotiv smatra da ljudsko samoostvarenje treba vrednovati kao cilj sam po sebi, a ne da ono bude svedeno na instrument za postizanje nekoga drugoga cilja. To će biti nemoguće sve dok bude prevladavalo shvaćanje o proizvodnji radi nje same u užem smislu. Za njega tijek povijesti oblikuje klasna borba, a klase je nemoguće svesti na ekonomske čimbenike, jer one uključuju običaje, tradiciju, društvene institucije, skup vrednota i ustaljene oblike mišljenja, stoga su također i politički fenomen, a nipošto samo ekonomska kategorija. Premda Marx nije bio opsjednut ekonomskim pitanjima, doživljavao ih je kao izopačenje istinskih ljudskih potencijala.

Ono što je u shvaćanju Marxa filozofski važno, istinski je filozofski materijalizam, koji kao takav dopušta postojanje ideja, ali samo kao odraz predisponirajućih materijalnih preduvjeta. Prije nego što uopće dospijemo do razine refleksije, uvijek smo već unaprijed smješteni u neki materijalni kontekst, a naše mišljenje, koliko god apstraktno i teorijsko, u cijelosti je determinirano tom činjenicom. Filozofski idealizam zaboravlja da naše ideje temelj imaju u praksi. Izvlačeći ih iz tog konteksta, idealizam postaje zarobljenikom iluzije da mišljenje proizvodi stvarnost. Marxov materijalizam iznimno je filozofski i politički. Pojednostavljeno, pod bazom Marx podrazumijeva odnos proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, a pod nadgradnjom institucije poput prava, politike, religije i kulture, funkcija kojih je podržati bazu, odnosno postojeći klasni sustav. Neke od tih institucija, poput kulture i religije proizvode ideje koje legitimiraju sustav jer, kako tvrdi u Njemačkoj ideologiji, ideje vladajuće klase su u svakoj epohi

vladajuće ideje. Bilo bi neobično naići na zrelo feudalno društvo u kojem su ideje u optjecaju izrazito antifeudalističke. Marx je dakle smatrao da oni koji nadziru materijalnu proizvodnju također nastoje nadzirati i duhovnu. Revolucija naime, u marksističkom shvaćanju nije tako puko rušenje vlasti, odnosno države, već temeljna materijalna promjena života. Na međunarodnoj pak osnovi, mir je bio temelj i najvažniji zahtjev međunarodnoga socijalističkoga pokreta. Upravo je kapitalizam izvan kontrole, pogonjen anarhijom tržišnih snaga, a socijalizam onaj koji nastoji ovladati tom podivljalom zvijeri. Socijalistička je revolucija prema vlastitoj logici demokratska, jer radnička klasa kao najbrojnija u kapitalističkome sustavu pretpostavlja ideju da nitko ne može ostvariti revoluciju u tuđe ime. U tom smislu, vladajuća klasa tvori nedemokratsku manjinu, a radnička klasa demokratsku većinu, stoga su i najuspješnije revolucije i najmanje nasilne. Diktatura proletarijata, kao jedan od najčešćih pojmova u marksizmu, značila je jednostavno vladavinu većine, odnosno radničke klase koja je činila većinu. Marx državu ne promatra kao neutralan organ, osobito u sukobu između rada i kapitala, već kao sredstvo koje služi obrani postojećega poretka, a ako je on nepravedan nepravedna je i država. Demokracija je za Marxa suviše važna stvar da bi se povjerala samo parlamentu, ona mora biti lokalna, narodna i prožimati sve institucije civilnoga društva. Mora se proširiti na ekonomski i na politički život, mora značiti stvarno samoupravljanje, a ne upravljanje povjereno političkim elitama.

Marx je strastveno vjerovao u moć pojedinca, nije se bavio koncepcijom savršenoga društva, nadao se ostvarenju različitosti i nije mislio da su ljudi marionete u rukama povijesti. Bio je neprijateljskije raspoložen prema državi nego što su to konzervativci, a socijalizam je shvaćao kao jačanje demokracije. Društvo nije promatrao u terminima snažno suprotstavljenih klasa, a njegov ideal bila je dokolica, a ne rad. Ekonomijom se bavio ponajprije radi umanjivanja njezine moći nad čovječanstvom, a njegov je materijalizam uskladiv s moralnim i duhovnim uvjerenjima. Srednju je klasu obasipao pohvalama, a socijalizam je smatrao nasljednikom njezina golemoga nasljeđa slobode, ljudskih prava i materijalnoga prosperiteta. Njegova shvaćanja prirode i okoliša u velikoj su mjeri bila ispred njegova vremena. Nije postojao veći zagovornik ženske emancipacije, mira, borbe protiv fašizma ili borbe za slobodu u kolonijama od pokreta koji se izrodio iz njegova djela.

Je li ikada neki mislilac bio tako groteskno i pogrešno shvaćen kao Marx?³

3 Terry Eagleton, Zašto je Marx bio u pravu, Naklada Ljevak, Zagreb, 2011., str 135.

ZAKLJUČAK

Hermeneutički krug podrazumijeva pravilno stapanje horizonta sadašnjosti sa horizontom prošlosti odakle može da se sagledava horizont budućnosti. Da se pravilno sagledavala i primijenjivala misao Karla Marxa zasigurno bi čovječanstvo imalo svjetliju budućnost koja ne bi imala komunističke „sisteme“, već dobro uređene političke sisteme. Budućnost savremenih društava svoje jezgro iznalazi u lokalnoj samoupravi⁴ koja nije ništa drugo do jezgro „pokreta“ koji dokida postojeće stanje. Svojevremeno je taj pokret oslovljen kao „komunizam“, u nadi da se može dokinuti surovi kapitalizam.

Hermeneutika kao vještina razumijevanja i tumačenja, kako tekstova, tako i povijesnih situacija, podrazumijeva maksimalni misaoni napor kako bi se zadobio horizont odakle se može nazrijeti budućnost savremenih društava. Marxova anticipatorska misao je tražila model za očovječenje čovjeka. Ako se taj model nije realizovao u svojoj punini, onda hermeneutika dobija povijesnu šansu da kao vještina, uz pomoć razumijevanja i tumačenja naučnih tekstova i povijesnih situacija, izvrši zadatak za koji marksistička misao nije bila kadra.

⁴ Pusić, Eugen, *Upravljanje u suvremenoj državi*, Zagreb, 2002.

LITERATURA:

1. Bešliagić-Adrović, A., Schouten, W. 2008, *Evropska unija vodi za lokalne zajednice u BiH*. Sarajevo.
2. Eden, Katty 1987, *Hermeneutics and the Ancient Rhetorical Tradition*, *RHETORICA. A Journal of the History of Rhetoric*, Vol. V, No. 1.
3. Fukuyama, Francis, *Social Capital and Development: The Coming Agenda*. The SAIS, 2002.
4. Gadamer, H. G., 1978. *Istina i metoda*, "Veselin Masleša", Sarajevo.
5. Hejvud, A. 2005, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
6. Held, D. 1997, *Demokratija i globalni poredak*, Filip Višnjić, Beograd.
7. Pusić, Eugen, 2002. *Upravljanje u suvremenoj državi*, Savremena javna uprava, Zagreb,
8. Termiz Dž. 2003, *Metodologija društvenih nauka*, Šahinpašić, Sarajevo.
9. Terry Eagleton, 2011. *Zašto je Marx bio u pravu*, Naklada Ljevak, Zagreb.

Prikazi i osvrti / Reviews and comments

Prikaz knjige

UDK: 551.4.012

Primljen : 06.04.2015. godine

343.123.1

**„SPECIFIČNOSTI METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA U
BEZBJEDNOSNOJ DJELATNOSTI“ AUTOR DŽEVAD TERMIZ**

*“THE SPECIFICITY OF METHODOLOGY IN RESEARCH OF SECURITY
ACTIVITIES ITS” AUTHOR DŽEVAD TERMIZ*

Omer Gabela, magistar iz oblasti bezbjednosnih studija

Državna agencija za istrage i zaštitu

Istočno Sarajevo

e-mail: ogabela-ds@fkn.unsa.ba

REZIME

Istraživanje predstavlja proces raznovrsnih aktivnosti koje su usmjerene na sticanje saznanja o nekoj pojavi, procesu, ponašanju, radnji ili djelanju. To su veoma složeni procesi čija je djelatnost organizovana, namjerna, ciljna i svrsishodna, a posebno se ta složenost ogleda na području istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti. Metodologija, kao posebna i samostalna nauka, se bavi proučavanjem i primjenom metoda, tehnika i postupaka čiji je cilj doći do naučne istine. S obzirom da sve društvene pojave i procesi imaju svoje određene posebne karakteristike, tako i metodologija istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti ima određene specifičnosti. U knjizi „Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti“ autor Dževad Termiz upravo ukazuje na specifičnosti naučnih, metodskih i akciono-operativnih istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti.

Ključne riječi: metodologija istraživanja, bezbjednosna djelatnost, istraživanje u bezbjednosnoj djelatnosti, specifičnosti metodologije u bezbjednosnoj djelatnosti.

ABSTRACT

Research is the process consisted of different activities oriented in acquisition of knowledge about certain phenomenon, process, behavior or action. These are very complex processes whose activities are organized, deliberate, targeted and purposeful, and that complexity is reflected in the research of security activities. Methodology as separate and independent science, research and apply methods, techniques and procedures with ultimate goal to reach scientific truth. Considering that all social occurrences and actions has its own characteristics, so does the methodology of research in security activities has certain particularities. In book "The specificity of methodology in research of security activities" its author Dževad Termiz indicates particularities of scientific, methodic and operational research of security activities.

Key Words: methodology of research, security activities, research of security activities, particularities of methodology in security activities.

U izdanju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu 2014. godine objavljena je knjiga **Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti** autora prof. dr. Dževada Termiza. Djelo je nastalo kao plod dugogodišnjeg naučnog rada sa ciljem da se prikažu specifičnosti metodologije nauke o bezbjednosti. Nauka o bezbjednosti nameće, samim tim, sopstveni specifični metod i specifičnu metodiku koje se mogu izvršiti iz konteksta metodologije, jer metodologija kao nauka ima svoje opšte i posebne odredbe, ali i svoje specifičnosti, odnosno specifične odredbe.

Djelo je obima 145 stranica, koncipirano u deset posebnih glava, koje se ogledaju u sledećim nazivima: 1. Uvodna napomena; 2. Pojam metodologije i njena klasifikacija; 3. Metodologija, metodika, akciono-operativni bezbjednosni tokovi; 4. Uloga, funkcije i specifičnosti društvene pojave bezbjednosne djelatnosti; 5. Specifičnosti predmeta istraživanja, izbor predmeta istraživanja bezbjednosnih pojava i bezbjednosnih djelatnosti; 6. Specifičnosti konceptualizacije i projektovanja istraživanja bezbjednosnih pojava; 7. Specifičnosti postupaka u realizaciji istraživanja

bezbjednosnih pojava; 8. Specifičnosti prezentacije i korištenja saznanja (rezultata istraživanja) bezbjednosnih pojava; 9. Zaključna razmatranja i 10. Opaske - fusnote.

Uvodna napomena ima ulogu prve glave, gdje autor daje se objašnjenje samog naziva djela i navodi razloge zbog kojih se opredjelio za takav naslov. Ističe da se odlučio za ovakav naslov prvenstveno iz razloga što je prikladniji empirijskim istraživanjima i zastupa tezu o bezbjednosti kao društvenoj situaciji i sigurnosti kao pojedinačnoj situaciji, odnosno situaciji subjekta. Navode se bitni problemi koji se postavljaju prilikom elaboriranja teme djela, a tiče se specifičnosti metodologije bezbjednosne djelatnosti. Kao prvo, ističe se problem određenja pojma „specifično“ kojeg je neophodno općeprihvatljivo i naučno valjano odrediti. U pogledu definisanja pojma „specifičan“ smatra se da je to postojanje razlike između subjekata, odnosno ono što jedan element ima, a drugi nema. Specifičnost metodologije iskazuje kroz pet koraka, gdje navodi da je bezbjednosna djelatnost u suštini istraživačka djelatnost u čijoj osnovi su naučno istraživačke metode koje su prilagođene metodici rada. Druga specifičnost se odnosi na proces kontinuiranog istraživanja sistema ugrožavanja i zaštite od ugrožavanja, te korištenje stečenih saznanja u bezbjednosnoj djelatnosti. Iz toga se izvodi zaključak da „predmet istraživanja determiniše metode istraživanja“, što se posebno ogleda u bezbjednosnoj djelatnosti.

Osvrt na metodologiju, kao posebnu nauku, autor daje u drugoj glavi koja nosi naziv *Pojam metodologije i njene klasifikacije*. Navode se dva stajališta koja su obrazložena i argumentovana, a to su: a) metodologija kao disciplina logike i b) metodologija kao samostalna i posebna nauka koja je veoma složena, ali primjenjiva u teorijskim, empirijskim i kombinovanim teorijsko-empirijskim istraživanjima. Zastupa se stajalište da je metodologija samostalna i nezavisna nauka i dijeli se na: opštu, posebnu, specifičnu i specijalnu metodologiju. Metodologiju istraživanja bezbjednosnih pojava autor svrstava u specifične metodologije, koje su dio posebne metodologije društvenih nauka.

Treća glava, pod nazivom *Metodologija, metodika, akciono-operativni bezbjednosni tokovi*, ukazuje na razliku između metodologije naučnih

istraživanja, metodike i akciono-operativnog istraživanja, ali uz istovremeno konstatovanje međusobne povezanosti i uslovljenosti. Tako se navodi da je metodologija „nauka o procesima sticanja naučnog saznanja naučnim istraživanjima i o društvenom, naučnom i praktičnom korištenju stečenog naučnog saznanja“, dok se metodika istraživanja bezbjednosnih pojava neposredno izvodi iz same metodologije. U pogledu akciono-operativnih istraživanja ističe se da su to istraživanja kojima nije cilj istraživanje nekog važnog naučnog slučaja, već se koriste poznati i provjereni metodi i tehnike nauke kako bi se riješio jedan aktuelni konkretni slučaj u praksi. Za metodologiju istraživanja bezbjednosnih pojava navodi se da je to, prije svega, primjenjena metodologija.

Uloga, funkcije i specifičnosti društvene pojave bezbjednosne djelatnosti je dio u kojem se daju naznake suštinskog shvatanja bezbjednosnih pojava. Suština bezbjednosne djelatnosti se ogleda kroz zaštitu, sprečavanje i otklanjanje opasnosti od spoljne agresije, ali i unutrašnjih oblika ugrožavanja. Taj zadatak postoji, kako u mirnodopskim uslovima, tako i u vanrednim situacijama. Za potpuno i suštinsko razumjevanje određenih bezbjednosnih pojava postoje određene teškoće u pogledu uloge i funkcije bezbjednosne djelatnosti. Te poteškoće se ogledaju u njenoj povezanosti sa državnom vlašću i narodom, te je uslovljena i svojstvima primjene moći i sile, čija je bitna karakteristika polivalentnost.

Naredna glava djela ima naziv *Specifičnosti predmeta istraživanja, izbor predmeta istraživanja bezbjednosnih pojava i bezbjednosnih djelatnosti* i ogleda se u činjenici da je specifičnost predmeta istraživanja bezbjednosnih pojava dvostruka. Prvo, predmet operativnog istraživanja je konkretno djelo, konkretni događaj (ubistvo, krađa, poplave, zemljotresi, požari itd.). Taj konkretni čin se odigrava na nekom prostoru i u određeno vrijeme. U isto vrijeme, osim operativnih istraživanja, autor nas upućuje na činjenicu da ti događaji mogu biti predmet, kako metodičkih, tako i naučnih istraživanja. Druga specifičnost istraživanja bezbjednosnih pojava ogleda se u tome što ona mogu da budu: javna, tajna i diskretna. U principu ta istraživanja su javna, ali mjere i radnje koje se primjenjuju su tajne ili dijelom javne a dijelom tajne.

U dijelu knjige pod naslov *Specifičnosti konceptualizacije i projektovanja istraživanja bezbjednosnih pojava* autor ističe da predmet i problem istraživanja determiniše metod i tehnike istraživanja, odnosno determiniše cio proces istraživanja. To je opšte pravilo metodologije naučnog istraživanja koje važi i za istraživanje u metodologiji bezbjednosnih pojava i procesa. Konceptualizacija istraživanja se nameće kao prva radnja u procesu metodičkog i naučnog istraživanja bezbjednosnih pojava. Pri tome se treba pristupiti definisanju stvarnih okolnosti u kojima se istraživanje izvodi. Bitno je istaći da posebna metodologija bezbjednosnih nauka izučava problem istraživanja bezbjednosnih pojava počev od problema definisanja bezbjednosnih pojava do metoda i tehnika pribavljanja podataka i obrade pribavljenih podataka, zaključivanja i prezentaciji naučnih rezultata dobijenih istraživanjem.

U ovom poglavlju autor nam daje odgovor na pitanje: Šta su to bezbjednosne pojave koje su predmet istraživanja bezbjednosnih nauka? Ističe da je to „stvarni odnos između ugrožavanja i zaštite i zaštićenosti od ugrožavanja.“ Na osnovu ovakvog pristupa neminovno su se nametnula dva pitanja: Šta je to ugrožavanje? i Šta je to bezbjednost? S obzirom na postavljena pitanja daju se i odgovori, pa se konstatuje da ugrožavanje „možemo shvatiti kao skup raznih dešavanja ili mogućih aktivnosti, prirodnih i ljudskih, da nanese štetu ljudskom tijelu, ljudskoj psihi ili ljudskim emocijama ili ljudskoj inteligenciji i ljudskoj perspektivi, kao i materijalnu štetu njihovoj imovini.“ Taj proces može da bude prirodni, društveni ili kombinovani. U pogledu definisanja bezbjednosti daje se definicija u pozitivnoj formi pa se kaže: „bezbjednost je faktička situacija u kojoj je subjekt-objekt preventivno ili (i) kurativno relativno zaštićen od ugrožavanja.“ Pravi se razlika između pojedinih istraživanja bezbjednosnih pojava, pa ako su ta istraživanja naučna onda prioritet ima naučni fond, a ako su istraživanja metodička prednost imaju stručne evidencije iz prakse. Osim toga, istraživanja mogu da budu i konkretno-operativna pa se u takvim situacijama pažnja usmjerava na konkretni događaj.

U pogledu ciljeva koji se mogu javiti tokom istraživanja bezbjednosnih pojava imamo: 1) naučne ciljeve – koji se utvrđuju klasičnim normama i standardima i 2) društvene ciljeve – koji se odnose na zaštitu od ugrožavanja.

Bitno je istaći da se zastupa teza da u istraživanju bezbjednosnih pojava postoji nesaglasnost između naučnih i društvenih ciljeva, odnosno ta dva cilja djeluju potpuno nezavisno jedan od drugog. Autor elaborira takav stav i daje zaključak da je on pogrešan, te smatra da ciljevi istraživanja povezuju zadatke istraživanja, a samim tim i naučni i društveni cilj. Zanimljiva konstrukcija se daje u pogledu prezentovanja naučnih i društvenih ciljeva. Naime, u naučno istraživačkom projektu prvo se navode stavovi o naučnim ciljevima, pa potom stavovi o društvenim ciljevima. Međutim, u projektima istraživanja bezbjednosnih pojava takav pristup je pogrešan i zahtjeva iskazivanje prvo društvenih pa potom naučnih ciljeva. To je iz razloga što društvene potrebe zahtjevaju određene djelatnosti kako bi se postigli određeni ciljevi, dok je naučno istraživanje sistem radnji (naučnih, intelektualnih i dr.) kojima se postižu naučna saznanja. Takav stav je prihvatljiv, kako autor navodi, i kod ostalih društvenih nauka.

Hipoteze su značajan dio svakog projekta istraživanja pa tako i istraživanja bezbjednosnih pojava. Imajući u vidu njihovo izvođenje iz predmeta i ciljeva istraživanja koji imaju određene specifičnosti za bezbjednosne pojave sasvim logično se nameće činjenica da hipoteze u istraživanju bezbjednosnih pojava imaju određene specifičnosti. Prva specifičnost proizilazi iz svojstava predmeta i ciljeva istraživanja bezbjednosnih pojava, kao i djelatnosti organa bezbjednosti. Imajući u vidu da se nezakonito ponašanje manifestuje kroz cijelu ljudsku istoriju autor zaključuje da je moguće postaviti „sistem hipoteza trajnog ili bar dugoročnog važenja.“ Druga specifičnost se ogleda u pogledu njihovog dijagnostičkog i prognostičkog karaktera, kao i operativne primjenjivosti. Takav način zahtjeva preventivni i represivni pristup učiniocima prekršaja i krivičnih djela. I same zatvorske kazne su zasnovane na pretpostavci o mogućem prevaspitanju učinioca nekog delikta. Navodi se da treba imati na umu da niti jedan oblik devijantnog ponašanja (kriminalnog ili prekršajnog) „nema neograničen broj načina, sadržaja niti formi izvršenja.“ Specifičnost procesa provjere hipoteza ogleda se u tome što su indikatori propisani zakonima i ne mogu se proizvoljno mijenjati. Indikatori se često mjenjaju uslovljeni promjenama državno-pravnog sistema i promjenama u društvenoj stvarnosti, te postoje jednostavni i složeni indikatori. Kod bezbjednosnih pojava indikatori su pretežno složeni i ogledaju se, najčešće, u vidu indicija preko kojih se posredno zaključuje.

Osim toga, u ovoj glavi proučava se način istraživanja, te se obrađuju sledeće opštenaučne metode i ukazuje na njihov značaj: 1) metoda pokušaja i grešaka; 2) hipotetičko-deduktivna metoda; 3) aksiomska metoda; 4) statistička metoda, 5) metoda modelovanja i 6) konkretna analitička (dijalektička) metoda kao vrsta analitičko-deduktivne metode. Autor djela zaključuje, s obzirom na specifične potrebe istraživanja bezbjednosnih pojava, da su najkorisniji modeli istraživanja nastali kombinacijama statističke i metode modelovanja bez obzira da li se radi o naučnim ili operativnim istraživanjima.

Što se tiče osnovnih posebnih metoda ističe se podatak da se njihova primjena u istraživanju bezbjednosnih pojava vrši u skladu sa odredbama metodologije društvenih i političkih nauka. Pri tome se moraju uzeti u obzir dvije specifičnosti. Prvo, u bezbjednosnoj djelatnosti dokazni postupak je strogo propisan i standardizovan. Drugo, postupkom se konkretno dokazuje djelo i njegovi počinioci i predviđa se upotreba analitičko – sintetičke metode.

Sedma glava nosi naziv *Specifičnosti postupaka u realizaciji istraživanja bezbjednosnih pojava* i počinje sa definicijom bezbjednosne djelatnosti u kojoj ističe da je to „prevashodno istraživačka djelatnost čiji je predmet ugrožavanje ljudi i ljudskog društva i zaštite ljudi i ljudskog društva od ugrožavanja.“ Zaštitna funkcija organa bezbjednosti se ogleda kroz tri aspekta: preventivna zaštita, interventna (kurativna) zaštita i saniranje posljedice. Osim toga, njihova djelatnost mora biti nužno prognostička. Ti organi polaze od hipoteze da je društvo kontinuirano ugroženo i da mu treba stalna zaštita. Prognostička djelatnost se ogleda u otkrivanju statističke zakonitosti, tačnije određenih modela ponašanja. Na jedan, sasvim stručan način, daje se primjer istraživačkog rada pozornika gdje se navodi da je on osposobljen da obavlja poslove po zakonu i da pribavlja informacije i obavještenja. Autor zaključuje da u bezbjednosnom sektoru postoji podobniji skup subjekata za pribavljanje podataka nego što je to slučaj u bilo kojoj drugoj djelatnosti. U prilog toj tvrdnji navode se prednosti tih kadrova koji se ogledaju u samom kriteriju odabira tih kadrova, stalnom uvježbavanju za posmatranje, komuniciranje, razne intervencije, davanje jasnih i preciznih saopštenja, istančan osjećaj za razlikovanje istine od

neistine, poznavanje stanovnika gdje obavljaju svoju dužnost, poštivanje zakona i instrukcija, osposobljenost za analizu (sadržaja) dokumenta i sl.

U ovoj glavi se obrađuju metode pribavljanja podataka koje se koriste u bezbjednosnim istraživanjima. Za metode pribavljanja podataka i njihove tehnike autor konstatuje da su one u osnovi iste kao kod istraživanja drugih društvenih pojava. U te metode spadaju: a) posmatranje; b) ispitivanje; c) eksperiment; d) analiza (sadržaja) dokumenta; e) studija slučaja i f) biografska metoda. Daje se jedan koncizan i opširan opis tih metoda.

Sređivanje i obrada podataka u istraživanjima bezbjednosnih pojava je predposljednja faza u pribavljanju podataka isto kao u istraživanjima ostalih društvenih pojava, te ista pravila vrijede i za jedne i za druge. Međutim, autor pravi razliku između podataka koji se pribavljaju u ostalim društvenim istraživanjima i dokaza koji se pribavljaju u istraživanjima bezbjednosnih pojava. Podaci su plod intelektualne tvorevine istraživača povezane za definisane indikatore, dok su dokazi materijalne stvari (oružja i oruđa), medicinski nalazi, određeni proizvodi i tvorevine, otisci prstiju, snimci nadzornih kamera, pismene izjave i dr. Dokazi se procjenjuju, vrednuju i provjeravaju, a autor zaključuje da su najnepouzdaniji dokazi svjedočenja osoba, osim ako ne svjedoči više neutralnih očevidaca na isti način. Bitna karakteristika podataka i dokaza je da dokazi mogu biti podaci u naučnom istraživanju, ali podaci u naučnom istraživanju ne mogu biti dokazi u akciono-operativnom istraživanju bezbjednosnih pojava, te i sam autor konstatuje da takva činjenica na prvi pogled izgleda paradoksalno. Provjera dokaza je mnogo rigoroznija nego što je provjera podataka u naučnom istraživanju, ali autor stoji na stanovištu da daje prednost naučnoj proceduri sređivanja i obrade podataka, jer su druge procedure, kako ističe, opterećene pristrasnošću.

Specifičnost prezentacije i korištenja saznanja (rezultata istraživanja) bezbjednosnih pojava naziv je osme glave u kojoj autor prvo konstatuje da je prezentacija predstavljanje (prikazivanje) nekog završenog djela ili jedne zaokružene cjeline. U društvenim naukama, istraživanja su, u principu, transparentna, dok za istraživanja bezbjednosnih pojava postoje određene specifičnosti. Ta specifičnost proizilazi iz svojstava njihove djelatnosti,

ciljeva i svrhe te djelatnosti. Upravo zbog toga su interne prezentacije češće i funkcionalnije nego što je to slučaj sa javnim prezentacijama. Prezentacija proizilazi iz izvještaja o istraživanju, a može da obuhvati istraživanja u cjelini ili samo određene faze istraživanja. Autor u okviru interne prezentacije pravi razliku između tekuće (svakodnevne) prezentacije, posebne prezentacije i specijalne interne prezentacije. Međutim, konstatuje da je prezentacija konačnih rezultata istraživanja, bilo naučnih, metodičkih i operativno-akcionih podesna i za internu i za javnu prezentaciju zbog mogućnosti funkcionalnog struktuiranja, oblikovanja i izbora vremena, mjesta, publike i sredstava prezentacije. Te prezentacije imaju informativnu i evolucionu funkciju (funkciju vrednovanja), a osim toga imaju propagandnu i obrazovnu funkciju.

Deveta glava se odnosi na *Zaključna razmatranja* gdje se po stavkama navode veoma precizni zaključci u vezi istraživanja bezbjednosnih pojava. Tako autor ističe da ugrožavanja mogu biti od prirodnih nepogoda i od ponašanja pojedinaca, grupa i organizacija. Na takva ponašanja djeluju organi bezbjednosti preventivno, kurativno i postkurativno u skladu sa važećim zakonskim propisima. U cjelokupnom tom procesu sistem bezbjednosti je bitan podsistem društvenog sistema, pa s obzirom da je bezbjednost društveni proces u vremenu i prostoru, te su i aktivnosti bezbjednosnih organa društvene. Na kraju autor zaključuje da je nauka o bezbjednosnim pojavama posebna društvena nauka, sa mnoštvom složenih disciplina, koje se odnose na razne aktivnosti i događanja. Upravo to determiniše nastanak i razvoj specijalne metodologije bezbjednosnih nauka za koju kaže da je „specijalna primjenjena metodologija“, te ističe da se iz metodologije političkih nauka može preuzeti tipski model projekta istraživanja, predmeta istraživanja i zaključivanja na osnovu podataka koji je i prikazan na kraju ovog naučnog djela.

Potrebno je naglasiti da je deseta glava, pod nazivom *Opaske – fusnote*, izuzetno objašnjavajuće prikazana i daje značajan doprinos razjašnjenju pojmova i same tematike naučnog djela.

Naučno djelo *Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti* nudi odgovore na mnoga pitanja metodološke teorije i prakse.

Na taj način se daje značajan doprinos proučavanju i razvoje metodologije u oblasti bezbjednosnih pojava i djelovanja organa bezbjednosti uz jedan naučni, metodički i akciono-operativni pristup rješavanja problema u oblasti bezbjednosti. Knjiga predstavlja jedan od rijetkih rukopisa koja se bavi metodologijom istraživanja bezbjednosnih pojava, te upravo zbog toga ima svoju vrijednost i prepoznatljivost. Vrijednost i utemeljenost naučne kompetencije djelu daju renomirani profesori metodologije i bezbjednosti koji su se pojavili u ulozi recenzenata.

Osim toga, neophodno je naglasiti sadržajnu relevantnost, konzistentnost i jasnoću jezika kojim je djelo napisano čime je olakšano usvajanje znanja, ne samo osobama iz sektora bezbjednosti kojima je ta oblast naučno i stručno bliska, već i široj populaciji. Djelo je izuzetno korisno i ima svoju široku primjenu s obzirom da se u savremenim uslovima života sektor bezbjednosti proteže skoro kroz sve sfere života i na njegovom izgrađivanju i očuvanju učestvuju brojni organi i institucije, a ne samo policija i vojska, što je zastarjelo mišljenje. Kroz rad autor je pokazao visoko naučno znanje iz oblasti metodologije, ali i na području bezbjednosti, jer se bez takvog stepena znanja ne bi moglo sačiniti jedno ovakvo izuzetno korisno i zapaženo naučno djelo koje će dati svoj značajan doprinos istraživanju kriminaliteta kao društvene pojave.

UPUTE ZA UREĐIVANJE ČLANAKA U ČASOPISU “UPRAVA”

Gotove radove za objavu u časopisu Uprava Fakulteta za upravu slati na mail adresu Sekretara redakcije na:

jasmina.jamak@fu.unsa.ba

RECENZIJE

Radovi koji se objavljuju moraju proći dvije pozitivne recenzije. (Recenzije će biti urađene u organizaciji Redakcije časopisa UPRAVA.)

Recenzirani radove redakcija časopisa UPRAVA će se kategorizirati na slijedeći način:

- Radovi koji sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku (**izvorni znanstveni članci, kratka saopštenja, prethodna priopćenja, izlaganja sa znanstvenih skupova**).
- Radovi koji sadrže izvoran, sažet i kritički pristup jednog područja ili njegovog dijela, u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena autorova uloga izvornog doprinosa u tom područjuu odnosu na već objavljene radove, kao i pregled tih radova(**pregledni radovi**).
- Radovi koji sadrže korisne priloge iz struke i za struku a ne moraju predstavljati izvorna istraživanja (**stručni radovi**).

Jednom prihvaćen članak obavezuje autora da isti članak ne smije objaviti drugdje bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Tehničke upute

Podaci koji se navode uz svaki članak

- naslov
- ime(na) autora
- naziv i adresa ustanove u kojoj autor radi i e-mail
- datum slanja članka u uredništvo
- ključne riječi na jeziku članka

Uz svaki kategoriziran članak objavljuje se sažetak. Sažetak treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike. Ovisno o dužini članka sažetak mora imati od 100 do 250 riječi.

Sažetak, neovisno o jeziku članka, mora biti na jeziku govornog područja i na jednom od svjetskih jezika (najčešće je to engleski). Sažetak na jeziku članka treba smjestiti između zaglavlja članka (naslov, imena autora i dr.) i teksta članka, a sažetak na drugom jeziku između teksta sažetka na jeziku članka i uvoda rada.

Sažetak na drugom jeziku mora sadržavati i naslov članka, ključne riječi kao i adresu autora na istom jeziku.

Autori preuzimaju odgovornost za jezičku i pravopisnu ispravnost svojih tekstova prilikom konačne dostave radova